

HOOFTUK 4

VERSNELDE JOODSE VESTIGING IN DIE ZAR: 1886-1899

Die Joodse Diaspora na die ZAR het vinnig toegeneem nadat goud aan die Witwatersrand ontdek is. In 1887 was daar minstens 100 Anglo-Jode en *Westjuden* wat uit Duitsland en Holland afkomstig was, aan die Witwatersrand woonagtig. 'n Jaar later was daar ongeveer 500 Joodse individue, waaronder ook enkele vroue en kinders ingesluit is. Teen 1895 was daar 6 000 Jode uit 'n totale blanke bevolking van 60 000 inwoners wat ook *Ostjuden* ingesluit het, met ander woorde wat uit Russiesbeheerde Oos-Europese lande afkomstig was.¹ Teen die einde van die eeu was daar volgens skatting 24 000 Jode in die hele Suid-Afrika woonagtig, waarvan meer as die helfte *Ostjuden* was, 7 000 was Anglo-Jode en 3 000 was *Westjuden*. Die oorwig *Ostjuden* het daartoe bygedra dat die gemeenskap soms as "a colony of Lithuania" beskryf is.² Daar word geskat dat teen 1899, 15 000 van hierdie totaal in die ZAR woonagtig was en waarvan 10 000 in Johannesburg gewoon het.³

Die Anglo-Jode en die meeste *Westjuden* was in 'n groot mate by die Westerse leefwyse geassimileer. Maar die *Ostjuden*, ook *Litvaks* genoem, wat uit Litaue, Wit-Rusland en Oos-Pole afkomstig was, was meer tradisioneel ingestel. Volgens die Joodse skrywer G. Gershater het hulle lewensaardes gesentreer om: "A love of learning, generosity towards charitable causes, and a deep attachment of Jewish traditions."⁴ Die *Litvaks* was aanvanklik meesal ongetroudes of mans wat hulle gesinne voorlopig in Oos-Europa agtergelaat het, tot hulle eers ekonomies gevinstig sou wees. Namate hulle dit kon bekostig, het hulle hulle gesinne na die ZAR gebring. Hulle was veral uit *shtetlech*, klein

¹ D. L. Sowden, In the Transvaal till 1899. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews of South Africa: A history*, 1955, p. 150.

² G. Shimon, *Jews and Zionism: The South African Experience 1910-1967*, p. 12.

³ E. Bradlow, Jewish refugees at the Cape in the Anglo-Boer War. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, p. 37.

⁴ G. Gershater, From Lithuania to South Africa. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, p. 61. In hierdie hoofstuk, pp. 59-84, beskryf Gershater die sosio-kulturele konteks waarin die *Ost-Juden* verkeer het, en hulle motivering om na Suid-Afrika te emigreer.

dorpies, afkomstig en het na 'n lang en vermoeiende reis op land en see, byna almal pennieloos in die vreemde ZAR aangekom,⁵ en gehoop om in *di goldeneh medina*, ('n goue land),⁶ hulle heil te vind en gewortel te raak.⁷ Hierdie mense was op soek na vryheid en nuwe geleenthede, weg van die politieke verdrukking wat hulle ervaar het. Twee *Ostjuden*, H. Lourie en M. M. Landsman, het in onderhoude met die navorser, D. Sowden, aangedui dat hulle Rusland veral verlaat het om militêre diensplig te vermy en beskerming teen vervolging, armoede, diskriminerende wette en ekonomiese ontbering, verlang het.⁸ Omdat Jode afkomstig was "from different countries and different backgrounds, having different standards of education and religious traditions, and ranging from the very wealthy to the very poor...,"⁹ het hulle sosiale status verskil. Maar een en almal het gedroom van 'n helder toekoms in Suid-Afrika. Nogtans was 'n heimwee na *der alter Heim*, hulle ou tuiste, en Jerusalem, hulle geestelike tuiste, dikwels deel van hulle hartsverlange.¹⁰

Hierdie hoofstuk fokus op die wyse waarop hierdie minderheidsgroep, wat uit Anglo-Jode, West- en *Ostjuden* saamgestel is, hulle in die ZAR gevestig en gewortel geraak het. Besondere aandag word ook gegee aan die werks- en denkwyse van S. Marks, 'n Jood van Oos-Europese afkoms, B. I. Barnato, 'n Anglo-Jood, en A. Beit, 'n Duitse Jood met sy medewerkers, sodat 'n begrip gevorm kan word van hoe hulle die sosiale werklikheid in die ZAR beïnvloed het en die rol wat hulle in die vreemde ontwikkelende land met sy Boereregering gespeel het.

-
- ⁵ G. Saron, Van immigrante tot Suid-Afrikaners. In *Buurman*, Desember, 1979, p. 6.
- ⁶ S. Levin, Among the remains: The Story of an immigrant family. In *Jewish Affairs*, November, 1976, p. 4.
- ⁷ D. L. Sowden, In the Transvaal till 1899. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews of South Africa: A history*, 1955, p. 150.
- ⁸ SAJBD argief: D. Sowden: Onderhoude met Lourie en Landsman wat in 1952 gevoer is om begrip vir die Jode se belewenis in die ZAR, te verkry en vir die nageslag op skrif te stel.
- ⁹ M. Robertson and M. Kaplan, The formation of the Jewish Community 1887- 1915: An overview. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and Followers, Johannesburg Jewry 1887-1915* 1991, p. 33.
- ¹⁰ A. Markowitz, Spotlight on the Jews of the dorps. In *Jewish Affairs*, November, 1981, p. 69; S. Levin, Among the remains: The Story of an immigrant family. In *Jewish Affairs*, November, 1976, p. 29.

DIE JODE NA DIE ONTDEKKING VAN GOUD AAN DIE WITWATERSRAND

Die ontwikkeling van die mynbedryf in die ZAR, maar veral in Johannesburg, sou die gemeenskap nie onaangeraak laat nie. Verskeie geskiedskrywers, insluitend 'n *Gentile* E. B. Rose en ander het oor hierdie opwindende tydperk in die geskiedenis van die ZAR verslag gedoen.¹¹ 'n Jodin, J. Katz en haar medewerkers, het die sluier gelig oor die vernaamste gebeure wat met Jode in Pretoria verband gehou het.¹² Daarbenewens het verskillende Joodse pioniers wat die lewenswyse op die goudvelde beleef het, hulle herinnerings geboekstaaf, sodat eerstehandse ervarings van mense uit hierdie tydperk geskets is.¹³ 'n Voorbeeld van 'n geskiedkundige publikasie is dié van J. H. Shorten, 'n *Gentile*, wat die ontwikkeling van Johannesburg op 'n omvattende wyse saamvat en ook omstandighede in die ZAR skets waarin kerklike- en politieke twis geheers het, toe talle geluksoekers die droom van 'n helder toekoms in die ontwikkelende ZAR nagestreef het.¹⁴ Die sosio-ekonomiese geskiedenis van die Witwatersrand wat deur die *Gentile* historikus C. van Onselen ondersoek is, gee die ernstige navorser 'n betekenisvolle blik op die sosiale omstandighede wat tydens die "Industriële Revolusie" in die ZAR geheers het.¹⁵ Die historikus, R. Krut, wys op haar beurt hoe die Joodse gemeenskap in Johannesburg aan die ekonomiese en industriële ontwikkeling meegedoen het.¹⁶ Meer resente werke is dié wat onder die redakteurskap van geskiedskrywers soos M. Kaplan en M. Robertson asook R. Mendelsohn verskyn het. Kaplan en Robertson fokus op die ontwikkeling van die Joodse gemeenskap in Johannesburg.¹⁷ Mendelsohn se biografie van Marks, handel oor verskillende fasette wat met die Joodse vestiging in die ZAR

¹¹ E. B. Rose, *The truth about the Transvaal, 1902*; E. L. Gray and J. Gray, *A history of the discovery of the Witwatersrand Goldfields, 1940*; G. A. Leyds, *A history of Johannesburg, 1964*.

¹² J. Katz (ed.), *The story of the Pretoria Jewish Community, 1987*, pp. 1-151.

¹³ Voorbeeld hiervan is die werke van: A. P. Cartwright, *The Corner House, 1965*; J. B. Taylor, *A pioneer looks back, 1939*; L. Cohen, *Reminiscences of Johannesburg and London, 1924*; L. Phillips, *Some reminiscences, 1924*. Die laasgenoemde twee outeurs is van Joodse afkoms.

¹⁴ J. R. Shorten, *The Johannesburg Saga, 1970*, p. 1-83.

¹⁵ C. van Onselen, *Studies in the social and economic history of the Witwatersrand 1886-1914* (Vol.1), London, 1982.

¹⁶ R. Krut, *The making of a South African Jewish community in Johannesburg, 1886-1914*. In B. Bozzoli, *Class, community and conflict, Johannesburg, 1987*.

¹⁷ M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers, Johannesburg Jewry 1887-1915, 1991*.

verband hou.¹⁸ Aangesien die meeste Jode in die ZAR in Johannesburg woonagtig was en ekonomiese en industriële groei daar ontwikkel het, geniet hierdie gemeenskap die meeste aandag.

Die groot aantal mense van verskillende nasionaliteite wat hulle uit verskeie oorde na die goudveld gehaas het, het daartoe bygedra dat die bevolkingsamestelling aan die Witwatersrand besonder heterogeen van aard was. Dit was aanvanklik veral Engelssprekendes, wat hulle daar gevestig het en as Uitlanders bekend gestaan het. Deurdat die Boerebevolking voorheen reeds meesal met Anglo-Jode en *Westjuden* as handelaars en smouse kennis gemaak het, het hulle hierdie "kinders van Israel" gewoonlik gerespekteer en aanvaar.¹⁹ M. Kaplan en M. Robertson, verduidelik: "Unlike the English-speaking people of the colonies, the Afrikaner had little class consciousness and seems to have been quite ready to accept the Jew socially."²⁰ Die heterogene gemeenskap aan die goudveld, kon dus nie as 'n "Boeregemeenskap" gedefinieer word nie hoewel Boere aanvanklik ook by die mynontwikkeling en die steengroewe betrokke was.²¹

Hierdie invloei van Uitlanders en die verstedelikingsprosesse wat sou volg, het 'n ommeswaai in die sosio-ekonomiese en industriële omstandighede van die ontwikkelende ZAR meegebring. Die Boerebevolking wat baie religieus ingestel was, het aanvanklik beperkte geleenthede gehad om hulle landbouprodukte te verhandel, hulle het oor min ekonomiese vaardighede beskik, weinig kennis gedra van wat elders in die wêreld gebeur het en het boonop hulle onafhanklikheid hoog geag. Met dié goudstormloop was die ZAR spoedig in die greep van 'n vinnig versnellende en veranderende ekonomiese werklikheid vasgevang, waarvoor hulle nie opgewasse was en wat hulle ook nie werklik begeer het nie. Op sosio-ekonomiese gebied het dié nywerheidsontwikkeling vir die ZAR beloftes van voorspoed ingehou, maar dit het die Boere se onafhanklikheidsgevoel bedreig. Dit het derhalwe heelwat uitdagings ingehou: Daar moes vervoer, aanvanklik per wa en

¹⁸ R. Mendelsohn, *Sammy Marks "The uncrowned king of the Transvaal"*, 1991.

¹⁹ A. H. Jonker, *The scapegoat of history*, 1941, p. 77.

²⁰ M. Kaplan and M. Robertson, Introduction. In M. Kaplan and M. Robertson, *Founders and followers, Johannesburg Jewry 1887-1915*, 1991, pp. 14-15.

²¹ E. B. Rose, *The truth about the Transvaal*, 1902, pp. 23-24; C. van Onselen, *Studies in the social and economic history of the Witwatersrand 1886-1914*

osse vir die ontwikkelende nywerhede en handelsondernemings voorsien word, en voedsel vir die groeiende bevolking verbou word. Daarbenewens het dit die skepping van 'n infrastruktuur vereis om ekonomiese, nywerheids- en gemeenskapsontwikkeling te bevorder.²² Daar moes ook 'n meer doeltreffende polisiediens ingestel en uitgebrei word om orde te handhaaf.²³

Die invloei van meer "gesofistikeerde" prospekteerders en delwers het daar toe bygedra dat die owerhede spoedig heelwat kritiek van die Uitlanders moes verduur.²⁴ So byvoorbeeld het *The Star*, dié koerant wat eintlik die meningsvormer van die Engelssprekende Uitlanders was, president S. J. P. Kruger as "the greatest joker of the age" en 'n "a pot-clay President", bestempel wat hom met Hollanders opgehou het.²⁵ Die owerhede se filosofie van hoop dat "alles zal recht komen",²⁶ en hulle "gospel of wacht een beetje",²⁷ wat 'n *laissez faire* houding weerspieël het, was ook vir talle Uitlanders wat heelwat Jode ingesluit het, onaanvaarbaar.²⁸ Anglo-Jode soos, L. Phillips, S. Joel en M. Langermann, was sò veroordelend teenoor die owerheid ingestel, dat hulle later as *Reformers* hewige kritiek teenoor die regering uitgespreek het. Ander Anglo-Jode, soos die koerantman E. Mendelssohn en die rabbi dr. J. H. Hertz was mense wat reeds in 'n groot mate in die Britse leefwyse geassimileer het en belangrike rolle gespeel het tydens die ontwikkeling van die Joodse gemeenskapslewe.²⁹

²² (Vol.1), 1982, p. 8.

²³ *The Star*, 12 November 1889.

²⁴ G. A. Leyds, *A history of Johannesburg: The early years*, 1964, pp. 30.

²⁵ E. B. Rose, *The truth about the Transvaal*, 1902, pp. 10-20; J. Bryce, *Impressions of South Africa* (3rd. ed), 1899, pp. 411-415. Hierin lig die historikus Bryce, wat 'n uitgebreide besoek aan Suid-Afrika gebring het, die leser in oor die situasie waarin die ZAR verkeer het en die eise wat die Uitlanders se bedrywigheid meegebring het.

²⁶ *The Star*, 11 September 1889.

²⁷ *Ibid.*, 25 March 1890.

²⁸ *Ibid.*, 4 December 1899. SAJBD argief, Rochlin's notes, 304: Jews and Afrikaners, p. 14.

²⁹ E. B. Rose, *The truth about the Transvaal*, 1902, p. 14.

²⁹ J. I. Simon, Pulpit and platform. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers, Johannesburg Jewry, 1887-1915*, 1991, p. 182.

Duitse Jode, die *Asjkenazim*, het heelwat Jode soos E. Lippert, G. en L. Albu, ingesluit wat met verloop van tyd as *Cosmopolitans* bekend was.³⁰ Die *Sefardim*³¹, was Jode van Hollands-Iberiese afkoms waarvan sommiges in die diens van die owerheid was. Onder hulle was die assistent-magistraat in Johannesburg N. P. van den Berg,³² en B. A. Groen (later Green) wat in diens van die *Gezondheids Comité* was,³³ J. van Gelder, die assistant-redakteur van *The Standard and Diggers' News*³⁴ en die handelaar E. J. Loterijman³⁵ van Pretoria. Hierdie Hollandse en Duitse Jode het die Staatspresident meesal gesteun. Volgens *The Star* was Jode van Poolse afkoms meer gesofistikeerd as sommige armlastige *Ostjuden*,³⁶ na wie dikwels neerhalend as *Peruvians*, ("people of obscure origin"), verwys word.³⁷ Hierdie heterogene eienskappe van die Jode het vanselfsprekend tot sosiale stratifikasie aanleiding gegee wat onder andere aan ekonomiese status, taal en godsdiestige ingesteldhede "gemeet" is. Die verskil tussen *West-* en *Ostjuden* was dikwels so groot dat sekere verwesterde Jode "tended to regard the East Europeans as 'a race apart', albeit often with benevolence."³⁸ Die Joodse immigrante het enersyds gepoog om in die gemeenskap te assimileer, maar om andersyds hulle identiteit te behou. "What bound them together was their common heritage, and a sense of kinship which found expression in the impulse towards mutual aid."³⁹ Hoe die goeide Jode ook al oor die armlastiges gevoel het, hulle het die armes nooit die reg misgun om gedurende moeilike tye gehelp te word nie. Sosiale aanvaarding sou geleidelik ontstaan namate die armlastiges ekonomiese onafhanklikheid bereik het.

³⁰ M. Robertson, German Jewish mining entrepreneurs. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers, Johannesburg Jewry, 1887-1915*, 1991, pp. 55- 61.

³¹ *The Standard and Diggers' News*, 31 Augustus 1896.

³² *The Star*, 29 September 1891.

³³ SAJBD argief: D. L. Sowden: Onderhoud met S. R. Rosenthal (gebore Groen), 1951.

³⁴ *The Standard and Diggers' News*, 30 November 1896.

³⁵ *De Volksstem*, 27 November 1888.

³⁶ *The Star*, 12 September 1894.

³⁷ *The Standard and Diggers' News*, 2 April 1896; M. Shain, *The roots of Antisemitism in South Africa*, 1994, p. 27.

³⁸ M. Kaplan and M. Robertson, Introduction. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers, Johannesburg Jewry, 1887-1915*, 1991, p. 16.

³⁹ D. Sowden, In the Transvaal till 1899. In G. Saron and L. Hotz, (eds.), *The Jews of South Africa: A history*. 1955, p. 151.

The Star het sy misnoë daarmee uitgespreek dat die Staatspresident die Pretoriase koerant *The Press*, wat deur die Jode A. H. Nellmapius en B. Gluckstein (redakteur) tot stand gebring is, goedgesind was: "We thought that the president...had already sufficient experience in the past of the sons of Israel, by whom *The Press* has been conjured into life."⁴⁰ Die *Gentile* geskiedskrywer, G. Wheatcroft, het *The Star* wat hy as "the mining house's tame paper,"⁴¹ beskryf het, verduidelik hoe snedig dié koerant na "Pretoria and its parasites", naamlik Nellmapius en Gluckstein, verwys het.⁴² Hiermee was *Land en Volk* dit eens en het *The Press*, "De Pest" genoem omdat "de Joodsche steendrukker niets minder of meer dan een huurling om zekere bevelen [van die President] te gehoorzamen...,"⁴³ sou wees nie. Maar die President was volgens Rose, wat verskillende beroepsrolle in Johannesburg beklee het en meer met die werkersklas geassosieer het,⁴⁴ besonder verdraagsaam teenoor die Uitlanders.⁴⁵ Die Jode en Katolieke se geloof was egter volgens die landswette onaanvaarbaar aangesien hulle nie Protestante was nie. Dit het beteken dat hulle nie amptelik betrekings in die staatsdiens kon beklee nie en ook nie hulle kinders na die staatskole kon stuur nie.⁴⁶ Soos die ander Uitlanders, kon hulle ook nie op stemreg aanspraak maak nie.⁴⁷

Johannesburg as dorpsgebied het op 'n driehoekige stukkie uitvalsgrond Rantjeslaagte, ontstaan. Die naam Johannesburg het nie in die *Staats-Courant* verskyn nie. Na vyf jaar het *The Press Weekly Edition*, met L. Weinthal, wat Gluckstein as redakteur opgevolg het, 'n verduideliking vir die naam Johannesburg uitgereik: Die name *Johann Rissik*, die assistent-landmeter-generaal en C. *Johannes Joubert*, die mynkommissaris, sou in die benaming van

⁴⁰ *The Star*, 24 August 1889.

⁴¹ G. Wheatcroft, *The Randlords: The men who made South Africa*, 1993, p. 154; J. R. Shorten, *The Johannesburg Saga*, 1970, p. 122, wys daarop dat dié koerant deur die Argus- en Barnatogroepe beheer is.

⁴² *The Star*, 26 December 1891.

⁴³ *Land en Volk*, 12 Januarie 1893.

⁴⁴ E. B. Rose, *The truth about the Transvaal*, 1902, p. v. Hierin verduidelik hy in watter situasies hy 'n rol gespeel het. Hy motiveer ook sy vermoë om die situasie in die ZAR objektief te evalueer.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 11.

⁴⁶ In die literatuur word hierna as "Jewish disabilities" verwys.

⁴⁷ *The Diggers' News*, 18 March 1890; *The Standard and Diggers' News*, 21 April 1890, 25 April 1891; *De Volksstem*, 16 Mei 1887.

Johannesburg vereer gewees het. Die Pretoriase koerant *Land en Volk* het hierop gereageer deur te verklaar dat "die Jood Weinthal gelieg het," omdat hy 'n huurling van die regering sou wees, wat beteken dat daar wel iets verdags aan die naamgewing van Johannesburg sou wees. Die President, het aangesien hy daartoe by magte was, waarskynlik 'n opdrag aan dié koerant gegee om gissings wat in omloop was te stil dat Johannesburg na die Portugese koning Jao (Johannes) vernoem was.⁴⁸ 'n Joodse geskiedskrywer, N. Hirschson, verduidelik "The naming of Johannesburg by Paul Kruger in honour of Portugal was therefore possibly the last significant gesture of Portuguese-Boer friendship reaching back to early Portuguese and Dutch history".⁴⁹ Maar Hirschson beweer dat hierdie rede vir die naamgewing weens diplomatieke verhoudings met Brittanje nie geopenbaar kon word nie. Hy verduidelik ook dat die afkorting *Jo'burg* in die buiteland ontstaan het en dat dit moontlik in verband met die goue munt, die Portugese Johannes, wat in die Kaap in omloop was, in verband gebring kan word.⁵⁰ Wheatcroft, beweer dat die naam Johannesburg "was adapted from time to time as Joeys, Judasberg, Jewhannesburg or Joburg."⁵¹

'n Kenmerk van die Johannesburgse gemeenskap was dat daar van die heel begin af Jode was, wat saam met ander pioniers, aan die ontstaansgeschiedenis van dié gemeenskap meegewerk het. Robertson en Kaplan skryf: "Being among the founders of the city and accepted as part of it from 'day one', gave the Johannesburg Jew a sense of identity, pride and dignity."⁵² Die outeurs wys ook daarop dat Johannesburg die enigste stad ter wêreld is, waar die Jode sonder meer as 'n integrale deel van die gemeenskap aanvaar is. Dit het 'n gevoel van tuishoort meegebring wat van kardinale belang was vir hulle ontwikkeling van selfrespek en 'n gevoel van geworteldheid. Die redakteur van *De Volksstem* het

⁴⁸ N. Hirschson, *The naming of Johannesburg: as an historical commentary*, 1974, p. 21.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ *Ibid.* 'n Briefskrywer, W. de Boer het hierdie bewerings van Hirschson in Beeld van 20 Februarie 2002, gestaaf en beweer dat dit nouliks geglo word dat Johannesburg na twee gewone amptenare vernoem kon gewees het. Niemand het tot dusver hierdie bewering van Hirschson verkeerd bewys nie.

⁵¹ G. Wheatcroft, *The Randlords: The men who made South Africa*, 1993, p. 2.

⁵² M. Robertson and M. Kaplan, *The formation of the Jewish Community 1887- 1915: An overview*. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers, Johannesburg Jewry, 1887-1915*, 1991, p. 18.

in 1886 'n besoek aan *Ferreira's Camp*, een van die eerste myngemeenskappies, gebring en opgemerk:

There is a number of inhabitants who live in wagons tents, reed-, and iron houses and whose number we calculate to be about 250. Among these the "sons of Israel" are strongly represented, so much so indeed, that we have heard Ferreira's Camp called "the New Jerusalem".⁵³

Drie jaar later het *De Wereldburger* so oor dié gemeenskap geskryf: "Er zijn bovendien Joden genoeg, om een nieuw Jeruzalem op te zeiten. Er zijn Joden van iedere natie in de wereld...Op iedere vijf menschen, die men tegenkomt is minstens één Jood."⁵⁴ Hierdie skrywer het ook opgemerk dat die Jode en Christene "spreken tot elkander in de meest hartelijken termen...men kan zeker niet zeggen, dat zij geen gevoel hebben voor gesellig verkeer."⁵⁵ Hoewel die koerante nie gemeld het watter kriteria gebruik is om Joodsheid te bepaal nie, is dit duidelik dat die Jode se "andersheid" wel opgeval het, maar dat hulle menseverhoudings 'n "onsheid" weerspieël het. 'n Britse besoeker, S. Cumberland, het in 1896 Johannesburg "so very English" ervaar, maar bygevoeg dat "the greatest wealth and enterprise are to be found in the German-Hebrew community...is not Johannesburg frequently called Jewhannesburg?"⁵⁶

Die pers het probleme ervaar ten opsigte van die heterogene samestelling van die bevolking en die betekenis van begrippe wat voorgekom het. Uitlanders, sou alle mense wat nie in die ZAR gebore en getoë was nie, soos Britte⁵⁷ ("Rooineks"),⁵⁸ Duitsers, Hollanders en Oos-Europeërs insluit. Volgens 'n politikus, J. W. Wessels, wat krities teenoor die owerheid gestaan het, sou dié begrip dus ook op die Boere en hulle President van toepassing gemaak kon word!⁵⁹ Die Hollanders was in werklikheid ook Uitlanders, maar omdat hulle Hollandssprekend en meesal Calviniste was, is hulle as ZAR-burgers verwelkom

⁵³ *De Volksstem*, 28 September 1886.

⁵⁴ *Ibid.*, 3 November 1889.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ S. Cumberland, *What I think of South Africa: it's people and it's politics*, 1896, p. 93.

⁵⁷ Die stereotipe van die anonieme Brit, "the young man from home... has been turning up his nose at all things colonial", is algemeen gevorm, skryf die redakteur van *The Standard and Diggers' News*, 9 April, 1892.

⁵⁸ *The Diggers' News*, 4 October 1890; J. Bryce, *Impressions of South Africa* (3rd.ed), 1899, p. 406.

⁵⁹ *The Star*, 15 October 1894. Die Boere of burghers, is in die ZAR selde indien wel

en as Hollandse "Boere" beskou.⁶⁰ Die status en posisie van die Uitlanders in die ZAR was teen 1894 nog ambivalent: "To some an uitlander was synonymous with *verdomde Engelschman*...in another sense a person denied the proper rights of citizenship."⁶¹

Die verhouding tussen die blankes en swartes in die ZAR sou die patroon volg wat reeds in die sesde eeu in die Westerse denkwyse vasgevang was, naamlik dat die "wit meester" alle beskikkingsreg oor die "swart slaaf" gehad het.⁶² In Kimberley, waarvandaan die gegoede Uitlanders gekom het, was arbeidsverhoudings reeds vasgestel, blankes was die entrepreneurs en die swartes "[had] no role at all...except as labourers,"⁶³ sodat hierdie ingesteldheid ook in die ZAR voortgesit is.⁶⁴ Vir die *Ostjuden* was dit 'n skok om te verneem dat "a certain prejudice existed against Jewish labour...manual labour, in which many Jews were employed in their homeland and to which they would have turned to, [but it] was the domain of the native and coloured populations."⁶⁵

Die delwerye was nie 'n plek vir luiards en kansvatters nie, dit sou harde werk, deursettingsvermoë en swaarkry verg, het T. Baines, die veteraan *Gentile*-delwer, gewaarsku. In Johannesburg sou hulle ook nog onderhewig wees aan: "Hawks, sharks, and vultures in human form, who have no intention of doing any honest work, but hope to drain off the profits of the real labourers."⁶⁶ 'n Joodse tydgenoot, J. M. Polevnick, het hierdie stelling bevestig: "Johannesburg was then like an orderly town by day, but God help you in the night time. Highway robbery by whites was the most common danger. Natives were seldom dangerous. They fell into petty theft but never into major crime without European teaching."⁶⁷ Toe

Afrikaners genoem.

⁶⁰ G. A. Leyds, *A history of Johannesburg: The early years*, 1964, p. 69.

⁶¹ *The Standard and Digger's News*, 20 October, 1894.

⁶² W. Jordaan, Ontvrede oor WVK vat nie worstelvraag weg. In *Die Beeld*, 4 April 2001, p. 10.

⁶³ G. Wheatcroft, *The Randlords: The men who made South Africa*, 1993, p. 60.

⁶⁴ R. Turrell, Diamonds and migrant labour in South Africa, 1869-1910. In *History Today*, 36 March 1986, pp. 45-49.

⁶⁵ M. P. Grossman, *A study of the trends and tendencies in Hebrew and Yiddish writings in South Africa since their beginnings in the early nineties of the last century to 1930*. Ph. D. Thesis, University of the Witwatersrand, Johannesburg, 1973, p. 41.

⁶⁶ T. Baines, *The gold regions of South Eastern Africa*, 1877, p. 100.

⁶⁷ SAJBD argief: D. L. Sowden: Onderhou met J. M. Polevnick. 1951.

die Joodse satirikus, L. Cohen, in 1886 in Johannesburg aangekom het, het hy die delwerskamp sò beskryf:

Shabby newly built general stores full of the same kinds of goods - clothing, coffee, tea, sugar, sardines, spades, picks and beer...a few mild-mannered Indian itinerant vegetable traders, some transport riders, meek-faced store-keepers, greasy Malays, sour-looking Boers, drunken loafers, thirsty fossickers, a couple of Barons from the Almanac of ghetto, ruined gamblers, cunning smousers, and a bushel of toffs from Poland, destined to oust the Boers and become the aristocracy of the land.⁶⁸

Cohen en sy gesin het in die Grand Hotel, 'n sinkgebou, tuisgegaan waar verskeie Jode soos C. Hanau en sy gesin, S. Sacke en sy vrou, G. de Pass en Z. Goodman ook tuis was. Die eerste Joodse huis in Johannesburg was dié van W. Miller. Hierdie huis was 'n tipiese pioniershuis wat van riet, hout en klei gebou is en wat 'n grasdak gehad het. Ander Jode het hierdie styl nagevolg maar later is huisies met een of twee vertrekke van hout en sinkplaat aanmekaar geslaan. Indien die mure van baksteen was, het dit rykdom gesimboliseer. Weelde het geheers waar 'n woning meer as een vertrek en selfs 'n veranda of 'n tuintjie gehad het. Maar hierdie behoeftige Joodse pioniers het hulle lewenswyse en ongeriewe ook met ander gedeel omdat hotelverblyf skaars en duur was. Die groot aantal enkellopende Joodse mans was dikwels genoodsaak om op die vloer of op die toonbanke van hulle werkplekke te slaap.⁶⁹

Toen Phillips in 1889 in Johannesburg aangekom het, het die sosiale situasie alreeds sodanig verander dat hy bevoorreg was om 'n woning *Hohenheim* van sy werkgewers, Beit se firma *H. Eckstein and Co*, te betrek. Phillips het tydens sy 'aankoms 'n gemeenskap aangetref wat hom baie aan dié in Kimberley herinner het en wat gekenmerk was aan "lots of drink, sketchy food, dirt and discomfort...a drought was raging...water was very scarce...."⁷⁰ Hoewel woongrond steeds skaars was, was daar in 1890 reeds 77 kantiene, waarvan 19 deur Joodse entrepeneurs bedryf is. B. Patley, wie se vader 'n kantien in *Ferreiras Camp* bedryf het, het onthou dat daar byna op elke straathoek 'n kantien was. Die groot aantal Jode wat kantiene bedryf het, kan daaraan toegeskryf word dat hulle reeds in Europa tavernes en herberge bedryf het en dus gemaklik by die gasvryheidsbedryf

⁶⁸ L. Cohen, *Reminiscences of Johannesburg and London* (1924), 1976, p. 25.

⁶⁹ D. L. Sowden, In the Transvaal till 1899. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, pp. 149-164.

kon inskakel. Daarbenewens was dit betreklik maklik om 'n dranklisensie te verkry.⁷¹ Maar hierdie kantiene was volgens *The Star* eintlik "gambling hells", wat benewens Jode en ander blankes, ook deur "Arabs and Coolies" bedryf is.⁷² Die drankhandel, wettig en onwettig, het aan armlastige immigrante 'n noodsaaklike inkomste besorg en daarom ook onwenslike Joodse entrepeneurs soos *pimps* (koppelaars) en prostitute gelok. Hulle was veral van Amerika afkomstig, waar hulle onwelkom was en genoodsaak was om na die ZAR te verhuis.⁷³

Hoewel daar heelwat bekende Jode was, kan Marks, Barnato en Beit uitgesonder word vir die besondere rolle wat hulle in dié tydperk in die ontwikkeling van die ZAR gespeel het. Marks het reeds 'n vertrouensverhouding met die owerheid gehad aangesien hy voorheen 'n inwoner van Pretoria was wat as 'n industrialis en 'n moderne "hofjood", geldelike hulp en sosiale ondersteuning, aan die Staatspresident verleen het.⁷⁴ Barnato en Beit daarenteen, was nog vreemd in die ZAR, maar was albei in Kimberley nou by die imperialis, C. J. Rhodes, se werks- en denkwyse betrokke.⁷⁵ Barnato, 'n ekstrovert, was proaktief ingestel en het die ZAR-President gaan besoek, koffie gedrink, saam gerook en gekug.⁷⁶ Tydens sy besoeke het Weinthal, wat toe die redakteur van die *Press* was, as tussenganger opgetree om te verseker dat hulle mekaar "reg" sou verstaan. Die President het aanvanklik skepties teenoor hierdie diamantbaas gestaan, maar Barnato het hom verseker "men came to the Transvaal to make money, not to vote...a practical sentiment which further endeared him to 'Oom Paul'."⁷⁷ Dit is nie duidelik of Beit, wat 'n introvert was, ooit 'n persoonlike verhouding met die

⁷⁰ L. Philips, *Some reminiscences*, 1924, pp. 89-91.

⁷¹ M. Robertson, Investing talent in the Witwatersrand: Jewish traders, craftsmen, and small entrepreneurs. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers Johannesburg Jewry, 1887-1915*, 1991, pp. 120-121.

⁷² *The Star*, 17 June 1889.

⁷³ M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers, Johannesburg Jewry, 1887-1915*, 1991, p. 10. Kyk ook na C. van Onselen, *Studies in the social and economic history of the Witwatersrand 1886-1914. Vol. I.* 1982, pp. 67-148 in hierdie verband.

⁷⁴ R. Mendelsohn, *Sammy Marks "The uncrowned king of the Transvaal"*, 1991, p. 86-100. In hierdie hoofstuk word die verhouding tussen Kruger en Marks asook Marks en Rhodes verduidelik.

⁷⁵ G. Wheatcroft, *The Randlords: The men who made South Africa*, 1993, pp. 92-110.

⁷⁶ S. Jackson, *The great Barnato*, 1970, p. 141.

⁷⁷ *Ibid.*

President gehad het nie. Beit het hom ook nooit permanent in die ZAR gevestig nie, sodat hy een van sy vennote, J. B. Taylor, 'n *Gentile* wat die Boeretaal kon praat, aangestel het om namens sy firma met die President te onderhandel. Maar "Beit's was the master mind in making a success of gold mining industry," sodat hy seker gemaak het dat sy firma, *Wernher, Beit and Co.*, se beleid tydens besluitneming sou geld. Deurdat Beit se firma die sterkste myngroep beheer het, het hy op 'n koerte wyse 'n beduidende politieke en ekonomiese rol in die ZAR gespeel.⁷⁸

Die meeste Boere het geglo dat die Uitlanders 'n vinnige fortuin wou versamel sodat hulle gou na hulle tuislande ("homes") kon terugkeer.⁷⁹ Teen 1892 was dit duidelik dat die ontwikkeling op die goudvelde, hoewel sekere myne 'n beperkte leeftyd gehad het, 'n permanente instelling sou wees en dat "the Reef [as] eternal...sufficient for all time," bestempel is.⁸⁰ Dit het beteken dat die Uitlander "has come to stay...[and not] a mere bird of passage",⁸¹ sou wees nie. Barnato, het wel soos 'n trekvoël opgetree deurdat hy as lid van die Wetgewende Raad in die Kaapkolonie, ook uitgebreide belang in Kimberley en Londen gehad het.⁸² Barnato se betrokkenheid by nywerheidsontwikkeling in Johannesburg, het meegebring dat *The Standard and Diggers' News*, wat die owerheid goedgesind was en Jode op die redaksie gehad het, na hom as 'n moontlike "future president" van die ZAR verwys het.⁸³

Die *Ostjuden* wou hulle permanent in die ZAR vestig, want hulle het nie 'n "tuisland" gehad waarheen hulle wou terugkeer nie nie. Hulle het byna almal met verloop van tyd gewortel geraak en die owerheid gerespekteer aangesien "apart from special religious disabilities...the Jews had little or no cause to complain of the general treatment which they received in the Transvaal Republic."⁸⁴ Marks

⁷⁸ A. Beit and J. G. Lockheart, *The will and the way*, 1957, pp. 12-13.

⁷⁹ *The Diggers' News*, 4 October, 1890; *The Standard and Diggers' News*, 18 May 1893.

⁸⁰ *The Standard and Diggers' News*, 7 March 1892.

⁸¹ *Ibid.*, 18 May 1893.

⁸² S. Jackson, *The great Barnato*, 1970, pp. 93-114; *The Star*, 22 August 1897.

⁸³ *The Standard and Diggers' News*, 18 February 1892.

⁸⁴ G. Saron, Boers, Uitlanders, Jews. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, p. 181.

was een vir wie "South Africa was his home...is what he loved."⁸⁵ Maar deurdat die meeste Uitlanders se hoofdoel "money-making," was, het *The Standard and Digger's News* sy besorgdheid oor die gees van mammonisme wat geheers het, uitgespreek en dit toegeskryf aan "the Deification of Riches."⁸⁶ Die verslaggewer, R. Rubin, het aan *Hazefirah*, 'n koerant in Oos-Europa geskryf "in our own day, when all are dancing round the Golden Calf, our brethren have turned away from the Lord...A deep breach has thus been made in the Wall of Judaism..."⁸⁷ Dit het meegebring dat sekere "Mammonaanbidders" hulle self as die "saviours of the Rand" en daarmee ook die redders van die ZAR se wankelende ekonomie beskou het.⁸⁸ Daarbenewens is beweer dat die Uitlanders hulle tydens 'n krisis gou na die regering gehaas het om hulp te vra.⁸⁹ 'n Probleem was die die "Taal": Die spreektaal in Johannesburg was hoofsaaklik Engels sodat die "Boer Taal" vir die meeste Uitlanders onverstaanbaar was.⁹⁰

JODE SE DEELNAME AAN DIE OPENBARE EN PRIVAATSEKTORE

In die privaatsektor het die ontwikkeling van die goudmyne die voorrang geniet. Maar dié goudmynpioniers moes vir hulle fisiese oorlewing sorg sodat sekondêre nywerhede vir die voorsiening van voedsel en verbruikersgoedere en finansiële instellings ook ontwikkel het. Sosiale beheer was ook nodig. In 1886 het die owerheid 'n Boer en vriend van die President, kolonel I. P. Ferreira, as 'n onoffisiële Vrederegter aangestel om beheer oor die eerste delwers in die mynkampe uit te oefen.⁹¹ Geordende beheer was noodsaaklik sodat 'n

⁸⁵ R. Mendelsohn, *Sammy Marks "The uncrowned king of the Transvaal"*, 1991, p. 205; L. S. Amery, The Times history of the war in South Africa. In *South Africa 1900 Vol. 1V*, p. 273. Amery wys daarop dat Marks "was devoted to the country." *The Standard and Diggers' News*, 18 February 1892.

⁸⁶ M. P. Grossman, *A study of the trends and tendencies in Hebrew and Yiddish writings in South Africa since their beginnings in the early nineties of the last century to 1930*. Ph. D. Thesis, University of the Witwatersrand, Johannesburg, 1973, p. 25.

⁸⁸ E. B. Rose, *The truth about the Transvaal*, 1902, p. 23.

⁸⁹ *The Standard and Diggers' News*, 29 March 1892; J. Bryce, *Impressions of South Africa* (3rd.ed), 1899, pp. 299-310, gee 'n omvattende skets van die sosio-ekonomiese situasie in die myngemeenskap.

⁹⁰ J. Bryce, *Impressions of South Africa* (3rd. ed), 1899, p. 408.

⁹¹ J. R. Shorten, *The Johannesburg Saga*, 1970, p. 67.

delwerskomitee⁹² met die goedkeuring van die owerheid tot stand gekom het. Ferreira was 'n lid van die delwerskomitee wat op 24 November 1886 ingesweer is met die Hollandse Jood, J. C. Juta, as die sekretaris.⁹³ Die Duitse *Gentile*, kaptein C. von Brandis, is in 1886 as *Spesiale Landdrost* en 'n Boer, J. Eloff, is as 'n mynkommissaris aangestel om die owerheid te verteenwoordig en wet en orde te handhaaf.⁹⁴ Juta wat ook die *Hoofbaljuw* was, het as 'n "polisiemagistraat", bekend gestaan,⁹⁵ terwyl nog 'n Hollandse Jood, Van den Berg, as 'n *Assistent-Landdrost* heelwat bekendheid verwerf het en deur *The Star* en *The Diggers News* gerespekteer is.⁹⁶ In 1892 het 'n aantal regslui, waaronder die Jode E. en N. Nathan ook aanwesig was, 'n goue horlosie aan Van den Berg oorhandig om hulle waardering vir sy voortreflike diens te betuig.⁹⁷ Die uitvoering van die wet was die taak van die *Zuid Afrikaansche Republiek Politie* (ZARPS), maar hulle is soms as 'n "nuisance to decent citizens rather than a terror to evildoers" bestempel.⁹⁸

Die Delwerskomitee is in 1887 opgevolg deur die *Gezondheids Comité* wat onder die ZAR se UR se jurisdiksie gestaan het. Nadat die gemeenskap in vyf wyke verdeel is, is die eerste lede van die *Gezondheids Comité* op 19 Desember 1887 deur die UR aangestel. Op 9 Januarie 1890 is die Jood, E. Mendelssohn, een van *The Digger's News* se redakteurs, as lid vir wyk vier tot die *Gezondheids Comité* verkies,⁹⁹ en in 1891 het nog 'n Jood, H. Solomon, 'n geesdriftige lid van hierdie *Comité* geword. Solomon het probleme geïdentifiseer en het daarmee bygedra dat 'n gesondheidsinspekteur aangestel sou word om die distriksgeneesheer by te staan.¹⁰⁰ In Januarie 1894 is Jode soos S. Fox en D.

⁹² *De Volksstem* 4 Maart 1887 skryf dat 'n aantal delwers onder die voorsitterskap van I. Sonnenberg die delwerskomitee geïnisieer het en dat die doel was om 'n "Diggers' Protection Association" te stig.

⁹³ G. A. Leyds, *A history of Johannesburg: The early years*, 1964 p. 178.

⁹⁴ J. R. Shorten, *The Johannesburg Saga*, 1970, pp. 97-98.

⁹⁵ *The Diggers' News*, 25 November 1886.

⁹⁶ *The Star*, 29 September 1891; *The Diggers' News*, 22 October 1891.

⁹⁷ *The Standard and Diggers' News*, 30 April 1892.

⁹⁸ G. A. Leyds, *A history of Johannesburg: The early years*, 1964, pp. 21-24; J. J. Fourie, Deel 1: 1886 tot 1924. In E. L. P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad (I)*, 1978, p. 63.

⁹⁹ *The Digger's News*, 9 January 1890.

¹⁰⁰ *The Standard and Diggers' News*, 31 October 1891.

Holt,¹⁰¹ en later is H. Graumann en A. Cohen, die pionier van Krugersdorp, ook tot die *Gezondheids Comité* verkies. In hierdie hoedanigheid het Cohen daartoe bygedra dat bome aangeplant is en die stad van 'n dorpshorlosie voorsien is. Hy was ook besorg oor drinkwater vir diere op die Markplein, sodat 'n boorgat gesink en 'n suiping vir diere voorsien is.¹⁰²

Die *Gezondheids Comité* het verskillende funksies gehad, onder andere om sanitêre dienste te verskaf, beheer oor die markplein uit te oefen en om noodsaklike regulasies in te stel. Voorsiening van dienste soos water was weldra aan 'n konsessiehouer toegeken wat dit op sy beurt aan een van Barnato se maatskappye oorgemaak het. Vars water was baie skaars sodat dit onsaglike probleme vir dié vinnig groeiende gemeenskap meegebring het, veral as daar ook 'n droogte geheers het. Tydens sò 'n droogte het Barnato se susterskind, S. B. Joel gepoog om reën voort te bring deur die wolke met vuurpyle te bestook. Hoewel 'n "smart shower" gevvolg het, was die lede van die Volksraad so ontsteld daaroor dat die eksperiment gestaak is.¹⁰³ Om die waterkrisis te bowe te kom het I. Gundlefinger, pas na sy aankoms in 1887 'n put naby sy tent gegrawe en water (met so 'n bietjie sand daarin) teen ses pennies per emmer verkoop. Snags moes sy put teen waterboewe bewaak word.¹⁰⁴ 'n Ander Jood, I. Greenberg, onthou hoe hulle ook 'n put gehad het en water tot twee sjielings vir 'n emmervol verkoop het. Soms het die put opgedroog.¹⁰⁵

Hierdie ontwikkelende stad het min geriewe gebied waaraan die Uitlanders reeds gewoond was sodat die *Gezondheids Comité* gereeld as sondebok voorgehou is vir griewe wat in die gemeenskap voorgekom het. Die Uitlanders het gekla oor stof, onbegaanbare modderpaaie en die skaarsheid van vars melk, groente en vrugte. Die Jood, C. M. Nathan, was kritisies ingestel oor die uitwerking wat

¹⁰¹ *The Star*, 11 January, 17 January 1894.

¹⁰² SAJBD argief: A. Cohen, The first pioneer, *The Standard and West Rand Review*, 17 September, 1937.

¹⁰³ J. R. Shorten, *The Johannesburg Saga*, 1970, pp. 166-172, bespreek hierdie aangeleentheid ten volle.

¹⁰⁴ M. Robertson, Investing in the Witwatersrand: Jewish traders, craftsmen and small entrepreneurs. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers, Johannesburg Jewry, 1887-1915*, 1991, p. 117.

¹⁰⁵ SAJBD argief: A. Shulman: Onderhoud met I. Greenberg, 1956.

afloopwater op die gemeenskap se gesondheid kon inhou, sodat hy planne vir 'n dreinerigsstelsel ontwerp het wat hy aan die *Gezondheids Comité* voorgelê het.¹⁰⁶

Een van die *Gezondheids Comité* se grootste probleme was alkoholisme, wat veral onder swartes lewens geeis het, omdat hulle dikwels in 'n besope toestand in die veld aan die slaap geraak en aan blootstelling gesterf het. Die *Gezondheids Comité* het in Desember 1889 aansoeke vir die *Vernieuwing van de Drank Licentien* van 'n groot getal aansoekers oorweeg. Onder hulle was Jode soos J. Cohen (International Hotel), J. Nathenson (Wynberg Hotel), G. Nathenson (Elandsfontein Hotel), B. Lewis (Baldwin's Chamber Bar), J. Kark (Good Luck Bar), aan wie lisensies toegestaan is.¹⁰⁷ "Kaffireatniks",¹⁰⁸ eienaars van die "Kaffir eating houses", se aansoeke om lisensies is in Maart 1876 in *The Star* gepubliseer. In hierdie lys kom Joodse name soos dié van R. Meyerowitz, N. Levy en M. Kaplan voor.¹⁰⁹

Hoewel wetgewing handelaars verbied het om drank aan swartes, sonder 'n permit van hulle blanke werkgewers, te verkoop, is hierdie wet telkens oortree. Rose skryf: "Educated natives and degraded whites made a regular trade of permits for liquor...whilest the lower class canteen-keeper was by no means particular about insisting on the production of a permit at all."¹¹⁰ Die Jood, M. Fine, die eienaar van die *Queen's bar* in Johannesburg se Kerkstraat, is byvoorbeeld met £10 beboet nadat beweer is dat hy hierdie wet oortree het. Fine was gelukkig dat hy sy lisensie behou het, maar volgens *The Diggers' News* sou dit nodig wees "to prevent kafir traffic by closing all bars that allow kafirs to drink therein."¹¹¹ Nog 'n Jood, S. Schwarzberg, wat ook 'n soortgelyke oortreding begaan het, se verweer tydens 'n hofsaak teenoor Van den Berg was: "Must I see

¹⁰⁶ *The Digger's News*, 26 February 1890.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 2 December 1889; C. van Onselen, *Studies in the social and economic history of the Witwatersrand 1886-1914*, Vol. I. 1982, pp. 44-102, word hierdie kwessie volledig behandel.

¹⁰⁸ R. Krut, The making of a South African Jewish community in Johannesburg, 1886-1914. In B. Bozzoli, *Class, community and conflict*, 1987, p. 138. Hierin word die verarmde *Ostjuden* as die *lumpenproletariat* van die gemeenskap bestempel; J. Sherman, Serving the natives: Whiteness as the price of hospitality in South African Yiddish literature. In *Journal of South African Studies*, 26(3), September 2000, pp. 505-521.

¹⁰⁹ *The Star*, 10 March 1896.

¹¹⁰ E. B. Rose, *The truth about the Transvaal*, 1902, p. 47.

¹¹¹ *The Diggers' News*, 24 September 1889.

my wife and seven children starve?"¹¹² 'n Honger maag het geen reëls geken nie, sodat armoede menige oortredings genoodsaak het.

Die *Digger's News* het met 'n karikatuurtekening gepoog om sy lesers oor alkoholmisbruik te skok sodat op die instelling van 'n Lisensieraad aangedring kon word.¹¹³ *The Star* het hierdie voorstel gesteun en aangevoer dat die *Gezondheids Comté* nie in staat was om drankgebruik te beheer nie en voorgestel dat 'n outonome Lisensieraad verkiekslik sou wees. 'n Spesiale kommissie, waarop Van den Berg ook verteenwoordig was, is ingestel om die Drankwet te hersien.¹¹⁴ Volgens die Drankwet van 1892 is 'n Lisensieraad ingestel waarvan Van den Berg die voorstitter sou wees. Die Lisensieraad het aanvanklik geen Uitlanders ingesluit nie sodat die *Randlords* die owerheid daarvoor verantwoordelik gehou het dat die "decimation of the Kaffir, and ruin of the mining industry" sou volg.¹¹⁵ Toe die Lisensieraad wel op 24 Desember 1892 in sitting was, was Van den Berg en Phillips, wat toe die voorstitter van die Kamer van Mynwese was, deel van die Raad wat aansoeke om dranklisensies oorweeg het en wat in die koerante gepubliseer is.¹¹⁶ Die drankhandelaars en eienaars van herberge, Jode en *Gentiles*, het hierop 'n vereniging, *The Licensed Victuallers' Association* gestig, om hulle in staat te stel om by die eise van die Lisensieraad aan te pas en om raad te gee om drankmisbruik doeltreffend te bestry.¹¹⁷ Drankmisbruik het nogtans voorgekom sodat *The Standard and Diggers' News* van "Drunken South Africa" gepraat het.¹¹⁸

Die misbruik van alkohol ("liquor question") het 'n voortdurende probleem gebly. *Land en Volk* het beweer die "Nellmapius Concessie...dat wy ons mogen verheugen in het bezit van die grootste drankfabriek, (dien grooten bron van armoed en ellende, van misdaad en zelfmoord) in Zuid-Afrika, zyn de rechten van het volk verkocht."¹¹⁹ Dit was veral generaal P. J. Joubert en sy aanhangers wat die drank wat te Hatherley vervaardig is, verafsku het en dit *Nellmapius Gift*

¹¹² *The Standard and Diggers' News*, 27 January 1894.

¹¹³ *The Diggers' News*, 29 August 1889.

¹¹⁴ *The Standard and Diggers' News*, 25 June 1892.

¹¹⁵ *Ibid.*, 10 October 1892.

¹¹⁶ *Ibid.*, 24 December 1892.

¹¹⁷ *The Star*, 20 December 1889; *The Star*, 18 August 1890.

¹¹⁸ *The Standard and Diggers' News*, 18 February 1891.

genoem het.¹²⁰ Teen 1896 het die drankvraagstuk so toegeneem dat die leiers van die mynbedryf en ander gemeenskapsleiers besluit het om by die owerheid aan te dring om die verkoop van drank aan swartes te verbied. Voorheen het hulle klagtes op dowe ore geval en hulle moes al te veel hoor "alles zal recht kom."¹²¹ Diegene wat by die drankhandel betrokke was, het egter gewaarsku "deny the Kafir mine-labourer his occasional *soopie*, and the attraction of the gold-fields will wane...even a nigger is ...in need of pure stimulant - [but] not the Delagoa Bay poison," wat hy na 'n lang dag in die myn goedkoop kon kry.¹²²

Op 6 Augustus 1896 het 'n afvaardiging, waaronder die Jode soos G. Albu, S. Goldman en A. Lewis, in Pretoria by die Grand Hotel samesprekings met 'n aantal Volksraadslede gevoer om die "sosiale euwel" van drankmisbruik te bespreek. Die here wou seker maak dat hulle mening bekend sou wees voordat Marks, die eienaar van Eerste Fabrieken, wat altyd lojaal teenoor die owerheid was, van 'n besoek van die buiteland sou terugkeer. Die *Victuallers' Association*, waaraan die meeste drankhandelaars en restauranteienaars behoort het, is deur die Jood, S. Foote, verteenwoordig en het Marks se terugkeer ook gretig afgewag.¹²³ Marks se verwagte terugkeer het daartoe bygedra dat die wetgewing baie vinnig deurgevoer is omdat die Volksraadslede "were mortally afraid of having it said that he [Marks] was able to influence them."¹²⁴ Die Drankwet is in 1896 sodanig aangepas dat die verkoop van drank aan swartes heeltemal verbied is. Die lede van die Kamer van Mynwese het gehoop dat 'n goue tydperk in 1897 bereik sou word en dat hulle "sober, efficient and cheap labour" sou hê.¹²⁵

Toe hierdie wet in 1897 geïmplementeer is, moes 'n groot aantal kantiene hulle deure sluit en het die *Eerste Fabrieken* van I. Lewis en Marks, 'n "shaky performance" gelewer.¹²⁶ Tydens die vergadering van die direkteure van die

¹¹⁹ *Land en Volk*, 22 Augustus 1895.

¹²⁰ *Ibid.*, 23 Januarie 1893.

¹²¹ *The Star*, 5 August 1896.

¹²² *The Standard and Diggers' News*, 6 July 1896.

¹²³ *Ibid.*, 7 August 1896; *The Star*, 7 August 1896.

¹²⁴ *The Star*, 10 August 1896.

¹²⁵ C.van Onselen, *Studies in the social and economic history of the Witwatersrand 1886-1914. (Vol. I.)* 1982, p. 67.

¹²⁶ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of the Transvaal"*, 1991, p.

Eerste Fabrieken te Hatherley in Februarie 1897, het dit duidelik gevlyk dat "the working of that law, and the way in which it was applied, were seriously affecting the interests of the company," sodat stappe geneem moes word om die invloei van drank vanaf Delagoabaai teë te werk.¹²⁷ Die onwettige handel in drank en die onvermoë van die *Gezondheids Comité* en die ZARP om die wet behoorlik toe te pas, het veroorsaak dat dronkenskap steeds voorgekom het.¹²⁸ *The Star* het in omvattende berigte verduidelik hoe "Liquor Vultures" met oneindige vernuf te werk gegaan het.¹²⁹ Die dranksindikate van *Gentiles* en Jode, soos dié van J. Judelsohn, ene Nathan en Cohen van die California Hotel, en ander het van die verarmde *Ostjuden*, die "Peruvians," in diens geneem om op 'n koverte wyse drank aan swartes te verkoop. Van Onselen beweer: "When the South African government made it illegal to sell alcohol to Africans in 1897, it took hundreds of quick witted sons of the Russian Pale days rather than weeks to organise themselves into family-based syndicates..."¹³⁰ om hierdie wetgewing te omseil. Van Onselen meld nie hoeveel honderde "quick witted sons of the Russian Pale" wat beslis na Jode verwys, by hierdie sindikate betrokke was nie. Hy meld ook nie of daar hoegenaamd ander ondernemers benewens die "quick witted sons" was wat daarby betrokke was nie. Dit gee 'n wanindruk van die werkelike toestand van sake wat geheers het.

Die toepassing van die Drankwet het probleme meegebring. Sou "Kleurlinge", Indiërs en Sjinese by hierdie wetgewing ingesluit wees? 'n Duitser, met 'n blas gelaat is byvoorbeeld by 'n drankwinkel weggewys aangesien hy 'n "Kleurling" sou wees.¹³¹ Die wetstoepassers het na bewering 'n lokvalstelsel ("trapping system") ingestel om oortreders van die Drankwet vas te vat.¹³² Daarbenewens het hulle dikwels ontydig by wonings ingebars, sodat Judelsohn 'n brief van protes aan *The Standard and Diggers' News*, geskryf het. Hierin het hy Van den

¹²⁷ 159.

¹²⁸ *The Star*, 25 February 1897.

¹²⁹ *Ibid.*, 22 April 1898.

¹³⁰ *The Star*, 9 May and 7 October 1898. In hierdie uitgawes verduidelik die redakteur die modus operandi wat die onwettige drankhandelaars en prostitute gevolg het en hoe die "trap system" gewerk het.

¹³¹ C. van Onselen, Jewish marginality in the Atlantic world: Organised crime in the era of the great migrations, 1880-1914. In *South African Journal* 43 (Nov. 2000), p. 132.

¹³² *The Star*, 22 January 1897.

¹³² C. van Onselen, Studies in the social and economic history of the Witwatersrand

Berg, "our former co-religionist" geïdentifiseer as 'n wetstoepasser wat in besonder teen Jode gediskrimineer het. Hy het dit sò gestel: "What we want is that crime should be punished and not the nationality...."¹³³ Hierdie brief het daartoe aanleiding gegee dat talle briewe gevvolg het waarin besware teen Van den Berg in die kolom "A Bitter Protest" aangeteken is. Maar 'n ander Jood, B. Herman, het Van den Berg verdedig en gemeld dat niemand wat hom ken sulke aantygings sou glo nie.¹³⁴

Nog 'n sosiale vloek ("social curse"), prostitusie, het in 'n samelewing waar mans verreweg in die meerderheid was, met die onwettige handel in drank gepaard gegaan. Dié sosiale euwel het veral Pools-Amerikaanse Jode, soos Joe Silver en sy vrou Lizzie, as entrepeneurs aangelok.¹³⁵ Die uitvoering van die *Ontuchtewet* van 1897 het ook daartoe bygedra dat sekere wetstoepassers so gretig was om die vroue van "ill fame" te straf, dat hulle hulle aan onmenslike gedrag skuldig gemaak het. Gedurende klopjagte is deure en vensters gebreek en "dragging human beings in the shape of women through the principal streets like dogs without licences,"¹³⁶ het vry algemeen voorgekom. Maar die "losbandige" mans, wat die bedryf laat floreer het, was geheel en al ongestraf gelaat.

Joodse professioneles soos regslui, medici en uitgewers, het ook hulle deel gedoen om noodsaaklike dienste te verskaf. In Pretoria het die prokureur M. de Vries sy dienste as transportaktebesorger voortgesit.¹³⁷ W. E. Hollard was reeds as 'n advokaat in Pretoria bedrywig en het ook as waarnemende Staatsprokureur opgetree.¹³⁸ Maar hy was 'n omstreden figuur. Desnieteenstaande het *De Volksstem* positief oor hom berig en geskryf dat hoewel hy "ses-en-twintig jaren geleden insolvent geraakte, zijne schuldeischers ten volle betaald en hun bovendien nog 100 persent interest heeft aangeboden."¹³⁹ Met hierdie berig is Hollard se integriteit in ere herstel. 'n Ander Jood, H. Hess, het sy dienste as 'n

¹³³ 1886-1914, (*Vol. I*), 1982, pp. 85-86.

¹³⁴ *The Star, The Standard & Diggers' News*, 7 June 1898.

¹³⁵ *Ibid.*, 9, 10, 11 June 1898.

¹³⁶ C. van Onselen, *Studies in the social and economic history of the Witwatersrand (Vol. I)* 1982, pp. 67-148. In hierdie werk word die hele drankwessie, prostitusie en sekere Jode se aandeel daarin volledig bespreek.

¹³⁷ *The Standard and Diggers' News*, 30 November 1898.

¹³⁸ *De Volksstem*, 18 Maart 1886.

¹³⁹ *The Standard and Diggers' News*, 18 September, 1893.

prokureur en notaris in 'n advertensie aangebied. In hierdie hoedanigheid het hy M(ax) Nathan as 'n agent en 'n tolk aangestel om hulle sake in die *Landdrost Hof* te behartig.¹⁴⁰ Daar was ook 'n Duitse prokureur, R. Alexander, wie se ses seuns, namate hulle gekwalifiseer het, almal by sy firma aangesluit het.¹⁴¹ I. Hayman het in 1897-1898 onderrig in die regsberoep by die Boere regsgeleerde J. C. Smuts ontvang, voordat hy prokureur-generaal geword het. Smuts het hom ook persoonlik gelukgewens toe hy in die prokureurs eksamen "brilliant success" behaal het.¹⁴² Die regsprofession moes, of dit deur 'n advokaat, prokureur of wetsagent bedryf is, heelwat kritiek van die gemeenskap verduur. Hofsake het meesal tydsaan verloop sodat sake lank gesloer het, veral wanneer hulle in Pretoria "the slow movements of the High Court" moes afgag.¹⁴³ Daarbenewens was die meeste Uitlanders en veral die *Litvaks*, nie die landstaal magtig nie sodat hulle gevoel het dat hulle nie regverdig geoordeel is nie.¹⁴⁴ Probleme het dikwels ontstaan om getuies vir die hofsake te kry, soos toe *The Diggers' News*, wat deur "Oom Paul's publicist", Mendelsohn¹⁴⁵ uitgegee is, deur 'n leser vir naamskendig gedagvaar is.¹⁴⁶ Die saak waarin Nellmapius aan bedrog skuldig bevind is, maar deur die owerheid vrygestel is, en wat tot die bedanking van regter Brand geleei het, het "vertrouwen in de regtbank," erg benadeel.¹⁴⁷ H. Levy het ook onthou dat die hof se beslissing tydens die verhoor van Von Veltheim wat aangekla is van die moord op W. Joel, 'n slegte indruk gelaat het.¹⁴⁸ Die eerste bundel *Transvaal Law Reports, Volume 1 - 1881-1884*, is deur J. G. Kotze

¹³⁹ *De Volksstem*, 16 Januarie 1892.

¹⁴⁰ *The Standard and Diggers' News* 30 April 1889.

¹⁴¹ M. Robertson and D. Diamond, Chemists, doctors and lawyers - some early Jewish professional men in Johannesburg. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers, Johannesburg Jewry, 1887-1915*, 1991, p. 145.

¹⁴² SAJBD argief: D. Sowden: 'n Onderhoud met I. Hayman, 1951. Die brief van gelukwense is opgeneem in W.K. Hancock and J. van der Poel (eds.), *Selections from the Smuts papers* (Vol.1), Cambridge, 1966, pp. 188-189.

¹⁴³ *The Diggers' News*, 21 February 1890.

¹⁴⁴ *The Standard and Diggers' News*, 22 October 1891.

¹⁴⁵ R. Mendelsohn, Oom Paul's publicist: Emanuel Mendelsohn, founder of the first congregation. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers, Johannesburg Jewry, 1887-1915*, 1991, p. 72. Die verhouding tussen die owerheid en die redaksie van hierdie koerant word verduidelik.

¹⁴⁶ *The Diggers' News*, 14 January 1890.

¹⁴⁷ *De Volksstem*, 7 Oktober 1886.

¹⁴⁸ SAJBD argief: D. L. Sowden: Onderhoud met H. Levy, 1951.

saamgestel en is deur die Hollands-Joodse firma, *J. C. Juta en Kie*, gepubliseer.¹⁴⁹

Van vroeg af was daar ook Jode wat in die mediese rigting gespesialiseer het.¹⁵⁰ Die eerste apteker was C. Lawrence wat in 1886 sy apieek, *The Golden Mortar Dispensary*, in 'n tent bedryf het. Sy assistant, J. Heymann, het die besigheid by hom oorgeneem nadat hy sy studies voltooi het. S. Loewenstein en sy broer was bekende aptekers wat hulle ook in *Ferreiras Camp* gevestig het. Hulle het ook 'n assistant-apteker, P. Klonowski in diens gehad. Met verloop van tyd het hierdie firma so gegroei dat hulle as groothandellaars kon optree. In 1898 was daar tien Joodse aptekersfirmas aan die goudvelde werksaam.¹⁵¹ Teen 1890 het verskeie medici, soos onder andere drs. H. Lilienfield, 'n oogarts en medikus, en H. Lewkowitsch, in Johannesburg gepraktiseer. Lewkowitsch, wat in Berlyn opgeleid is, het as 'n geneesheer en snydokter ook in oog- en keelsiektes gespesialiseer.¹⁵² Drs. D. E. Pollak wat veral die Duitssprekendes as pasiënte gehad het en A. Abelheim wat 'n *Litvak* was, het hulle opgevolg.¹⁵³ Twee dames, drs. N. Gluckmann, 'n tandarts, en B. Knopp, 'n medikus, het teen 1898 in Johannesburg gepraktiseer en sò baanbrekerswerk vir vroulike medici verrig.¹⁵⁴

Tendense wat in die handel voorgekom het, is ook in die koerante in die vorm van advertensies weergegee. Dit het byvoorbeeld 'n aanduiding gegee van die soort verbruikersgoedere wat in aanvraag was. Op die platteland het Jode orals winkels geopen. *Sachs and Co*, het byvoorbeeld in Standerton en *Landau and Schwartz*, in Ermelo, besighede wat as "algemene handelaars" beskryf is, gevestig.¹⁵⁵ Op die voorblad van die heel eerste uitgawe van *The Diggers' News* van 24 Februarie 1887 het M. Rosettenstein, wat sy winkel in *Ferreira's Camp*

¹⁴⁹ *The Star*, 26 July 1894. Hierdie belangrike gebruik word tans nog deur firma Juta volgehou.

¹⁵⁰ M. Robertson and D. Diamond, Chemists, doctors and lawyers - some early Jewish professional men in Johannesburg, In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers, Johannesburg Jewry, 1887-1915*, 1991, pp. 133-151, gee 'n omvattende oorsig hieroor.

¹⁵¹ *Ibid.*, pp. 133-134.

¹⁵² *The Star*, 3 October 1889.

¹⁵³ M. Robertson and D. Diamond, Chemists, doctors and lawyers - some early Jewish professional men in Johannesburg, In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers, Johannesburg Jewry, 1887-1915*, 1991, pp. 141-142.

¹⁵⁴ *The Standard and Diggers' News*, 1, 11 April 1898.

gehad het, 'n groot verskeidenheid "Ladies' dresses, Underlinen, Lace [and] Gentlemen's outfits" geadverteer. N. Lewis het sy onderneming in dieselfde koerant as "A general store and Produce dealer,"¹⁵⁶ beskryf. Later sou J. Klisser, in venootskap met Rosettenstein, *The Red House* bedryf waar hulle klerasie, kruideniersware en allerlei dranke bemark het.¹⁵⁷ Die firma, *E. J. Loterijman en Kie*, se advertensie waarop die wapen van die ZAR voorkom, het klerasie "tegen lage prijzen" aangebied en gemeld dat hulle ook 'n tak in Johannesburg geopen het.¹⁵⁸ Professionele kleremakers, soos M. Bernstein, het "perfect fit and first class style" snyersdrag vir mans en dames aangebied.¹⁵⁹ 'n Ander Jood, I. Greenberg, was 'n snyer wat vir die Staatspresident en die staatsartillerie kleding voorsien het.¹⁶⁰

Daarbenewens was *Danziger and Padlansky* horlosiemakers en juweliers¹⁶¹, wat diamante en goud as juwele na Suid-Afrika terug gebring het. In 1893 het hierdie firma ook 'n "sierlike en veelkleurige wandkalender" as waardering vir sy kliënte aangebied.¹⁶² 'n Ander firma, dié van *J. Myers and Co*, het allerlei goedere soos porselein- en glasware, meubels, klaviere en staanhoflosies ingevoer en as klein- en groothandelaars bemark.¹⁶³ Die "Kaffir Store-Keepers," soos *H. and J. Israel* en *J. and E. Henochsberg*, was as klein- en groothandelaars, op hierdie marksegment ingestel¹⁶⁴ en S. B. Rubenstein het op sy beurt gespesialiseer in: "Kaffir Boots, Boer Boots, Miners' Boots, Gents' Boots and Ladies' Boots".¹⁶⁵

Drie groot meubelhandelaars het aanvanklik hulle ware te koop aangebied. *L. Lewis and Co*, het meubels bemark soos dié wat in Parys tentoon gestel is.¹⁶⁶ *W. Lazarus and Co* se advertensie het 'n afbeelding van 'n byderwetse buffet getoon wat hulle benewens gestoffeerde meubels, beddens, tapyte, skilderye en

¹⁵⁵ *De Volksstem*, 18 September 1893; *Land en Volk*, 12 Oktober 1893.

¹⁵⁶ J. R. Shorten, *The Johannesburg Saga*, 1970, p. 109.

¹⁵⁷ *The Standard and Diggers' News*, 16 May 1891.

¹⁵⁸ *De Volksstem*, 23 Januarie 1890.

¹⁵⁹ *The Diggers' News*, 2 May 1889.

¹⁶⁰ SAJBD argief: A. Shulman: Onderhoud met Isadore, die seun van I. Greenberg, 1956.

¹⁶¹ *The Standard and Diggers' News*, 11 March 1891.

¹⁶² *De Volksstem*, 15 Desember 1891, 25 Januarie 1893.

¹⁶³ *The Diggers' News*, 6 April 1889.

¹⁶⁴ *The Star*, 15 July 1891; *The Standard and Diggers' News*, 23 May 1893.

¹⁶⁵ *The Standard and Diggers' News*, 13 July 1891. Die spelling *Kafir* en *Kaffir* kom albei voor.

linoleums in hulle "Furnishing showrooms" vir besigtiging uitgestal het.¹⁶⁷ Die firma *Holt and Holt* het die inisiatief geneem deurdat hulle meubels "under the hire system...a new principle,"¹⁶⁸ bemark het. As bykomende aansporing het *Holt and Holt* 'n babaskou gereël waartydens prys uitgeloof en verversings aangebied is. H. Holt het ook 'n lesing oor kindersorg aan 'n waarderende gehoor oorgedra.¹⁶⁹ 'n Boekhandelaar, J. Woolf, se advertensie in Engels en Hebreeus, het veral aandag getrek. Vir die Joodse gemeenskap het hy ook talle Joodse rituele voorwerpe soos *Tallism*, (gebede sjaals) wat uit sy en wol vervaardig is, te koop aangebied.¹⁷⁰ Daarbenewens het *The Diggers' News* oor 'n litografiese afdeling, met Weinthal aanvanklik as werknemer, beskik. Dit het hulle in staat gestel om grafiese dienste aan te bied, waar kaarte, diagramme, etikette, sertifikate en programme, volgens hulle kliënte se vereistes geproduseer kon word.¹⁷¹

Teen 1890 het die handelslui, wat heelwat Jode ingesluit het, 'n Kamer van Koophandel gestig waar hulle as 'n drukgroep gemeenskaplike probleme kon aanspreek.¹⁷² Hierdie Kamer het per geleentheid vir twee Jode, D. Holt en Rosettenstein, afgevaardig om by die *Gezondheids Comté* klagtes te lê oor wanadministrasie van die Markplein wat daartoe gelei het dat hulle Boerekliënte uit die dorp gedryf sou word.¹⁷³ Die *Kaffir storekeepers* het ook hulle eie *Protection Society* in die lewe geroep om hulle unieke probleme aan te spreek.¹⁷⁴ Een van die Kamer van Koophandel se grootste griewe was "The Kleurling Question," wat eintlik na "Arab and Chinese traders, the pests of the town, and the ruin of honest trading,"¹⁷⁵ verwys het. Die beswaar was onder andere dat die

¹⁶⁶ *The Diggers' News*, 26 December 1889.

¹⁶⁷ *Ibid.*, 18 January 1890; M. Robertson, Investing talent in the Witwatersrand: Jewish traders, craftsmen and small entrepreneurs. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers Johannesburg Jewry, 1887-1915*, 1991, pp. 115-132, gee 'n interessante oorsig hieroor.

¹⁶⁸ *The Standard and Diggers' News*, 16 May 1891.

¹⁶⁹ *Ibid.*, 21 May 1891.

¹⁷⁰ *Ibid.*, 2 September 1893.

¹⁷¹ *The Diggers' News*, 15 June 1889.

¹⁷² *The Star* 7 August 1890; *The Standard and Diggers' News*, 16 December 1892.

¹⁷³ *The Star*, 7 August 1890.

¹⁷⁴ *The Standard and Diggers' News*, 7 September 1892.

¹⁷⁵ *The Star*, 9 April 1892.

Boere hulle benodigdhede daar goedkoper kon aankoop.¹⁷⁶ Toe die Kamer daarop aangedring het dat die owerheid handelslisensies aan Asiate moes weier, het die Indiërs 'n peticie aan die President gestuur om hom herinner dat hulle ook van Abraham sou afstam. Die President sou geantwoord het:

True, Ishmael was Abraham's son before the birth of Isaac, but as soon as Isaac was born he drove Ishmael out...Before the Jews came to the Transvaal you were like sons to me, but now that the Jews have arrived you ceased to be like sons to my country...¹⁷⁷

Jode het enige taak aangepak wat moontlik ekonomies lewensvatbaar kon wees, soos B. Alexander wat singende kanaries uit Brittanje ingevoer het.¹⁷⁸ D. M. Kisch, wat reeds in Pretoria met verskillende aktiwiteite doenig was en selfs 'n bankrotskap oorleef het, het in 1887 sy firma *Kisch and Company* se dienste in Johannesburg voortgesit en dit sò beskryf: "Share brokers, accountants, auditors, land, estate, house and general agents...claims amalgamated, licences paid and every description of mining agency conducted."¹⁷⁹ Sy onderneming het ook as agente vir die *Union Steam Ship Company* opgetree, en in 1888 is Kisch aangestel as die owerheid se werktuigmagte. Hy het ook in 1889 as 'n direkteur van die *Pretoria Stoom-Wasscherij*¹⁸⁰ geword. In 1897 het Kisch teruggekeer na die ZAR nadat hy vir dertien maande in Europa al die beskikbare internasionale wette vir patentregte bestudeer het.¹⁸¹ Kisch het toe as 'n "Foreign Member Chartered Institute of Patent Agents" bekend gestaan sodat sy firma ook patenteregte in die ZAR behartig het. In hierdie hoedanigheid het hy vir *The Standard and Diggers' News* riglyne vir patentregte en handelsmerke opgestel.¹⁸² Kisch was ook begaan oor ventilasie in die myne en het namens die Britse regering 'n bonus van £1, 000 aangebied vir die myngroep met die beste ventilasiesisteem.¹⁸³ Nog 'n firma, *Ginsberg and Gundelfinger* het as "Commercial agents & Commision merchants", landswyd vir verskillende

¹⁷⁶ *The Standard and Diggers' News*, 25 June 1892.

¹⁷⁷ M. P. Grossman, A study of the trends and tendencies in Hebrew and Yiddish writings in South Africa since their beginnings in the early nineties of the last century to 1930. Ph. D. Thesis, University of the Witwatersrand, Johannesburg, 1973, p. 129.

¹⁷⁸ *The Standard and Diggers' News*, 7 May 1889.

¹⁷⁹ *The Diggers' News*, 24 February 1887.

¹⁸⁰ *De Volksstem*, 17 September 1888, 19 August 1889.

¹⁸¹ *The Standard and Diggers' News*, 2 December 1897.

¹⁸² *Ibid.*, 23 August 1898.

¹⁸³ *Ibid.*, 29 September 1897.

maatskappye onder ander vir 'n sigaarfabriek en die vervaardigers van Sunlight seep, as agente gedien.¹⁸⁴ Jode soos *L. Cohen, Hess and Co*, het as kommisieagente tydens perdewedrenne groot opgang gemaak, veral waar "20,000 Tickets" van £1 elk ter sprake was vir "De Johannesburg Voorjaars Handicap."¹⁸⁵ *The Provident Insurance and Trust Co*, J. H. Abel se firma, het 'n noodsaklike diens aangebied aangesien brande dikwels voorgekom het.¹⁸⁶ Talle klein ondernemers was aangewese op ambagte soos snyerswerk, skoenmakery, smidswerk, horlosiemakery, skrynwerk en natuurlik smousery.¹⁸⁷ Teen 1898 het Jode ook begin om die ou beroep wat hulle vir jare noodgedwonge moes doen, naamlik om geld uit teleen, te beoefen, *Joel and Belcher*, die *Belcher Bros.* en *W. Myers and Co.*, het soos menige *Gentiles* geld teen eiendomme en goedere as pand aangebied.¹⁸⁸

Besitreg, dit wil sê om 'n eiendom te kon koop, te kon bewoon en te verkoop, was vir die meeste Jode, wat nie in Europa toegelaat was om grondbesitters te wees nie, 'n unieke ervaring wat die boubedryf bevoordeel het. *The Standard and Diggers' News* het dit pertinent gestel: "There is still an insatiable craving upon the part of man for a rood of ground and a house which to call his own; and which shall be to him as a castle."¹⁸⁹ So 'n "kasteel", die "Palatial residence Myerlands" is byvoorbeeld in 1889 op 'n veiling aangebied. Hierdie woning het 'n eetkamer, sitkamer, spens, portaal, badkamer, kombuis, ses slaapkamers en 'n koetshuis ingesluit. Al die luukse meubels en toerusting soos 'n Broadwood klavier, okkerneut- en mahaniehoutmeubels, olieverf skilderye en Oosterse tapyte, sou opgeveil word.¹⁹⁰ As dit in gedagte gehou word dat die meeste boumateriale en toebehore ingevoer is en per ossewa vervoer moes word, kan 'n begrip gevorm word van die lewensstandaard wat enkele Joodse pioniers, reeds teen 1889 gehandhaaf het. Dit het Joodse ondernemers soos M. Haurwitz, H. M. Cohen,

¹⁸⁴ *Ibid.*, 16 July 1891.

¹⁸⁵ *The Diggers' News*, 2 May 1889; *De Volksstem*, 11 Julie 1893.

¹⁸⁶ *The Star*, 13 July 1891.

¹⁸⁷ D. L. Sowden, In the Transvaal till 1899. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews of South Africa: A history*, 1955, p. 152.

¹⁸⁸ *The Star*, 12 January 1898.

¹⁸⁹ *The Standard and Diggers' News*, 9 March 1892.

¹⁹⁰ *The Diggers' News*, 14 December 1889.

Abel and Co, aangespoor om as huis- en eiendomsagente op te tree,¹⁹¹ en as afslaers veilings van eiendomme waar te neem.¹⁹² In 'n advertensie het die Joodse afslaer van Pretoria, I. J. Lithauer, aangekondig dat hy "weder op het oorlogspad" is deurdat hy 400 eiendomme, waarvan die meeste boupersele was, per veiling sou aanbied.¹⁹³

Die gasvryheidsbedryf, wat van vroeg af ontstaan het, het talle Jode gehelp om in die ZAR gewortel te raak aangesien daar 'n groot aanvraag vir huisvesting was. Die bekende Abner Cohen het byvoorbeeld in 1887 die Monument Hotel en winkel, op standplase te Paardekraal opgerig en vir 'n dranklisensie aansoek gedoen.¹⁹⁴ 'n Ander Jood, A. Goldschmidt het die Royal Hotel in Johannesburg gebou. Hoewel hierdie hotel maar uit 'n eenvoudige hout en sinkstruktuur saamgestel was, "the Royal did their best to make them [the guests] comfortable."¹⁹⁵ Op sy beurt het M(ax) Nathan toe hy die "famous health resort", Mulder's Drift Hotel, oorgeneem het, dit ook sy bedryf gemaak.¹⁹⁶ C. Roth se "splinternieuwe Silverton Hotel...gelegen aan de oever van de Moreletta Kreek" het uitstekende "logeerkamers...goede keuken...goede kegelbaan, stallen enz," naby Pretoria, op pad na Barberton aangebied. Dié hotel was ook as 'n toeriste- en ontspanningsoord ingerig wat "bloementuinen en boomgaarden" gehad het waar besoekers Sondae en feesdae kon uitspan. Daarbenewens het Roth 'n plesierrit vanaf die Transvaal Hotel in Pretoria, teen betaling van vyf sjielings per "retourbiljet," vir die gerief van besoekers aangebied.¹⁹⁷ Naby Pretoria het die Ses-myyl-spruit Hotel van W. Hotz, en die Fountain Hotel van "Daddy" Lapin gemeld dat hulle persoonlike aandag aan gaste gee.¹⁹⁸ Die bestaande Hights Hotel in Johannesburg is deur twee ondernemers *Rosenthal and Ritson*, met Hollard as agent oorgeneem. Dié hotel moes eers vir opknapping gesluit word sodat "all modern conveniences" aangebring kon word. By die her-opening, byna 'n jaar later, het M. Raphaely, die bestuurder, belowe om net die beste diens te

¹⁹¹ *The Star*, 12 November 1889.

¹⁹² *The Standard and Diggers' News*, 9 April 1892; *The Star*, 12 January 1894.

¹⁹³ *De Volksstem*, 10 Mei 1888.

¹⁹⁴ SAJBD argief: A. Cohen, The first pioneer. In *The Standard and West Rand Review*, 17 September, 1937.

¹⁹⁵ J. R. Shorten, *The Johannesburg Saga*, 1970, p. 131.

¹⁹⁶ *The Star*, 15 July 1891.

¹⁹⁷ *De Volksstem*, 4 Oktober 1892.

¹⁹⁸ *Land en Volk*, 24 Maart, 12 Mei 1891.

lewer deur te verseker: "The cuisine is second to none, under special supervision by the lessee."¹⁹⁹ Verderaan het H. Cohen se "Leading restaurant Berlin's Cave, the place where a choice supper is procurable at the termination of local entertainments," die besoekers geleentheid gebied om na 'n vertoning lekker tot laatnag te kuier.²⁰⁰

Voorstedelike ontwikkeling, waaraan gegoede Jode ook deelgeneem het, was aan die orde van die dag. Benewens Barnato, wat heelwat eiendomme aangekoop en die voorstad Houghton ontwikkel het, het M. Langermann die voorstad Kensington ontwikkel. S. en J. H. Goldreich het Hillbrow, en later ook met Mendelssohn as vennoot, Regents Park en Wanderers View, as voorstede uitgelê en die erwe verhandel. Toe Rosettenstein se pogings in die mynbedryf nie geslaag het nie, het hy hom in 1889 op eiendomsontwikkeling toegelê en Rosettenville uitgelê. Sy droom dat Rosettenville "a very paradise of flowers" sou wees, het daartoe bygedra dat die meeste strate na blomme vernoem is.²⁰¹ Nellmapius het op sy *Irene Estate*, boppersele te koop aangebied en belowe dat water, elektriese verligting en telefoondienste voorsien sou word.²⁰²

'n Dorpsgebied "Vereeniging on the Vaal" is in 1892 deur *Lewis and Marks* uitgelê en erwe met sekere voorwaardes te koop aangebied. Een voorwaarde was dat die eienaar nie "huizen of hutten van gras of rieten" sou oprig nie en nie "eene kroelling of grief aan de Associatie mag zijn," - die voornemende kopers moes hulle dus waardig gedra.²⁰³ Toe 'n bevolkingstoename in Pretoria voorgekom het, het Hollard op sy plaas Waterkloof, 610 erwe en 147 plotte laat uitmeet en te koop aangebied.²⁰⁴ Voorstedelike ontwikkeling het ook vervoerprobleme meegebring. Van Onselen verduidelik hoe Nellmapius en 'n aantal Jode soos Neuman en Hanau, in 1889 'n konsessie verkry het om 'n perdetremdiens in te stel. Daarbenewens het heelwat verarmde Jode as

¹⁹⁹

The Star, 19 March 1890, 18 August 1890, 18 February 1891.

²⁰⁰

The Standard and Diggers' News, 19 June 1891.

²⁰¹

M. Robertson, Investing in the Witwatersrand: Jewish stockbrokers and property developers. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers, Johannesburg Jewry, 1887-1915*, 1991, pp. 48-50.

²⁰²

The Star, 13 January 1891.

²⁰³

The Standard and Diggers' News, 23 April 1892, het 'n volledige artikel "Our Vaal River resort", met 'n kaart van die dorpsgebied gepubliseer.

²⁰⁴

Ibid, 17 March 1898.

koetsiers en kebdrywers, gepoog om die vervoerprobleem op te los. Dié vervoerstelsel wat op perdekrag moes staatmaak was onderhewig aan die hoë prys van perde, perdesiekte en droogtes wat verder deur die beskikbaarheid en prys van voer beïnvloed is.²⁰⁵

Jode het ook in Johannesburg in kantoorblokke en openbare geboue belê, soos die *Hatherley Distillery Offices* en die *Bettelheim Buildings*, waarvan afbeeldings in *The Star* verskyn het.²⁰⁶ Joel het eiendom ter waarde van £40,000 aangekoop waarop hy beplan het om 'n teater- en winkelkompleks, te bou wat ook kantore, kafees en 'n kuierarkade sou insluit.²⁰⁷ *The Permanent Mutual Building and Investment Society*, het Joodse direkteure soos J. Abel, D. Holt, A. Levy, Mendelssohn en H. Goodman, ingesluit wat die ontwikkeling van eiendomme en die bounywerheid finansieël kon ondersteun.²⁰⁸

As tuin- bos- en landbouers het Jode hulle ook onderskei. Nellmapius en Marks het reeds voor die ontwikkeling op die goudvelde daarmee begin sodat hulle as modelboere voorgehou is. Nellmapius²⁰⁹ was 'n idealis wat sy *Irene Estate* met entoesiasme en met behulp van 'n Duitse 'n tuinbouer, W. Fuchs, op 'n groot skaal wetenskaplik ontwikkel het. Nellmapius het geen koste ontsien nie, soos sy aandeelhouers later sou uitvind.²¹⁰ Nadat hy 'n kudde van sewentig Frieskoeie ingevoer het, het hy 'n veearts, dr. A Theiler in 1891 vanaf Switzerland in diens geneem. Die Britse verslaggewer Flora Shaw wat die *Irene-Estate* besoek het, het dié wetenskaplike boerdery wat bosbouplantasies, vrugteboorde, 'n kwekery en landerye ingesluit het, hoog aangeprys.²¹¹ In 1891 kon die *Irene Estate*

²⁰⁵ C. van Onselen, *Studies in the social and economic history of the Witwatersrand 1886-1914.* (Vol.1), 1982, pp. 163-175.

²⁰⁶ *The Star*, 11, 25 April 1890.

²⁰⁷ *Ibid.*, 1 September 1895.

²⁰⁸ *The Standard and Diggers' News*, 11 Desember 1893; *The Star*, 25 April 1895.

²⁰⁹ *The Star*, 11 April 1890, het na Nellmapius se boerdery as 'n model plaas verwys waar "advanced agricultural problems" teenoor die ander Uitlanders se "all absorbing gold craze", sy lewe sou oorheers.

²¹⁰ Volgens A.P. Cartwright, *The Corner House: The early history of Johannesburg*, 1965, p. 92, was Nellmapius weens sy verhouding met die owerheid die grootste grondeienaar in die ZAR, maar hy het geen sin vir besigheid gehad nie. *Corner House* was by sy sindikaat betrokke sodat Phillips na sy besigheidsbelange omgesien het; J. R. Shorten, *The Johannesburg Saga*, 1970, p. 121.

²¹¹ F. Shaw, *Letters from South Africa*, 1893, pp. 37-40; H. Kaye, *The tycoon and the president: The life and times of Alios Hugo Nellmapius, 1847-1893*. 1978, pp.

"Sidonian Zaadhaver...vrij van roest en volkomen gezonde zaadaardappelen" te koop aanbied.²¹² Tydens die *Bloemen-tentoonstelling* in 1892 in Pretoria is talle pryse vir blomme en plante aan die tuinbouers Fuchs en Kisch toegeken.²¹³ *De Volksstem* het geskryf dat sir J. de Wet, die *Rozen-tentoonstelling* in 1892 in die Presidents-teater geopen het, waar rose van die *Irene Estate* gebruik is om die teater te versier. De Wet het "aan de Heer Nellmapius hulde gebracht, die Irene Estate sulk een best oord had weten te maken."²¹⁴ In 1893 is die kwekery op die *Irene Estate* kommersieel bedryf deurdat snyblomme, kranse, en plante soos rose, struike, en bome te koop aangebied is.²¹⁵

Marks het op sy beurt sy plaas Zwartkoppies buite Pretoria, in 'n lushof omskep waar sy gesin gerieflik en luks kon lewe.²¹⁶ Maar in teenstelling met Nellmapius, was Marks 'n metodiese boer wat sy boerdery kostedoeltreffend bestuur het, sodat dit van hoogstaande gehalte was. Marks kon op Zwartkoppies na hartelus gaste onthaal, maar dit was ook sy toevlugsoord waar hy van die eise van die besigheidswêreld kon ontvlug. Dit was egter op die firma se eiendomme aan die Vaalrivier, waar Marks sy boerdery op groot skaal bedryf het en hy na doeltreffendheid en produktiwiteit gestreef het. Hier het hy 'n groot aantal blankes en swartes as huurpagters aangestel wat om 'n deel van die oes geboer het. Marks se firma het ook 'n stoomploeg ingevoer wat op sy plaas Maccauvlei, ploegwerk moes doen vir die aanplant van 'n kommersiële plantasie wat 'n Duitse bosboukundige behartig het.²¹⁷ Marks het 'n aantal gaste, waaronder die President was, genooi om dié nuwe ploeg in aksie te sien.²¹⁸ Hoewel dié ploeg, "the iron horse" goed gewerk het, was die individue wat daarmee moes werk nie behoorlik daarvoor opgelei nie sodat breekskade so dikwels voorgekom het, dat die duur praktyk tydelik gestaak moes word.²¹⁹ 'n Vriend van Marks, I. ("Oubaas")

86-91. Dr. Theiler het later die eerste hoof van die Veeartsynkundige Instituut op Onderstepoort geword.

²¹² *De Volksstem*, 27 Augustus 1891.

²¹³ *Ibid.*, 20 Januarie 1892.

²¹⁴ *Ibid.*, 29 Oktober 1892.

²¹⁵ *The Star*, 1 July 1893.

²¹⁶ *Ibid.*, 4 October 1890.

²¹⁷ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of the Transvaal"*, 1991, pp. 49-4, 181.

²¹⁸ *The Standard and Diggers' News*, 29 November 1896.

²¹⁹ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of the Transvaal"*, 1991, p. 83.

Schlosberg, het hom op 'n plaas naby Bronkhorstspruit gevestig wat hy van Marks gekoop het. Die stasie op Bronkhorstspruit was op Schlosberg se plaas geleë. Hier het treine, wat tussen Delagoabaai en Pretoria gereis het, die nodige steenkool en water ingeneem, terwyl die passasiers 'n koppie koffie kon geniet. Schlosberg het met vee geboer, damme gebou, voer en plaasprodukte geproduseer.²²⁰ Nog 'n Boerejood, A. Behr, het hom in 1895 in Bronkhorstspruitdistrik as 'n boer en handelaar gevestig.²²¹

'n Plaas, *Frankenwald* noord-oos van Johannesburg, was die eiendom van Beit waarop hy vrugte en druwe aangeplant het. Hy het hier ook 'n bloekomplantasie en 'n kwekery onder besproeiing met water uit die Jukskeirivier, gevestig. Op hierdie plaas was daar onder ander 'n mielie- en saagmeule wat mielimeel en pale vir die nywerheid voorsien het.²²² Daar was min bome in die Witwatersrandgebied sodat E. Lippert, 'n neef van Beit, besluit het om op sy eiendom *Sachsenwald*, duisende bome vir die gebruik in die myne aan te plant.²²³ Barnato se eiendom *Barnato Park* was daarenteen:

A worthy monument to aboriculture and horticulture...The hillside is now wooded with shady forests and winding verdant dells, rocky cascades...shallow lakes and streamlets... and spanned by bridges...and bounded by ambrosial pasturage, were all extensive and well kept.²²⁴

Daarbenewens was daar teen 1897 ongeveer 20 Jode wat melkboerderye bedryf het en vars melk in Johannesburg bemark het²²⁵, maar min is oor hulle bekend behalwe dat C. M. Katz so 'n produsent was.²²⁶ Hoewel talle Jode begerig was om te boer, was die droom vir die meeste Jode buite hulle bereik aangesien kapitaal vir die aankoop van grond, geboue en implemente meesal ontbreek het.²²⁷ Dit sou ook tyd neem om 'n oes te produseer en periodieke droogtes,

²²⁰ H. J. May (H. Schlosberg), *Music of the guns: Based on two journals of the Boer war*, 1970, p. 15.

²²¹ SAJBD argief: Jewish oudstryder's golden wedding. In *Jewish Herald* 28 December 1956.

²²² *The Star*, 30 September 1904.

²²³ G. Wheatcroft, *The Randlords: The men who made South Africa*, 1993, p. 126.

²²⁴ *The Standard and Diggers' News*, 17 March 1897.

²²⁵ J. J. Fourie, Deel 1: 1886 tot 1924. In E. L. P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad (I)*, 1978, p. 61.

²²⁶ SAJBD argief: Memories of the Jameson raid. In *S. A. Jewish Times*, 17 August, 1956.

²²⁷ M. D. Hersch, Through the Eyes of a Litvak, 1893. In *Jewish Affairs*, December, 1956, pp. 23-29.

sprinkaanplae en haelstorms het die boerderybedryf vir die Jode wat dit wel bedryf het, gekortwiek.²²⁸

Industriële ontwikkeling het reeds in Pretoria 'n aanvang geneem nadat Nellmapius die "Driemanskap en de regeering der ZAR" oortuig het dat 'n land moes poog om self sy verbruikersware te voorsien en dit nie ten duurste in te voer nie. Hy was van oordeel dat die owerheid deur konsessies aan produsente toe te ken, kon verseker dat hulle die produkte sou vervaardig en 'n afsetgebied daarvoor sou hê.²²⁹ Dié konsessiestelsel het heelwat kritiek uitgelok aangesien dit in 'n monopolie ontwikkel het. Volgens *The Star* sou die begrip "concession...a word of evil odour",²³⁰ beteken. *Land en Volk* het *De Eerste Fabrieken*, van wie Nellmapius die eerste konsessiehouer was, ook daarvan beskuldig dat die drank wat vervaardig is groot sosiale probleme meegebring het en dat dit ook nie vir die Boereregering enige morele voordeel ingehou het nie.²³¹

Nogtans het *De Eerste Fabrieken* te Hatherley, onder die bestuur van *Lewis and Marks*, so uitgebrei dat hulle reeds in 1886 'n eie kantoor op Kerkplein in Pretoria kon open van waar hulle hulle produkte kon verhandel.²³² Toe 'n takkantoor van hierdie firma in 1889 in Johannesburg in aanbou was, het *The Diggers' News* die firma se sukses aan die harde werk en deursettingsvermoë van die konsessiehouers en hulle personeel toegeskryf.²³³ Wat wel aandag getrek het, was die omstandighede waaronder die 40 blankes en 70 swartes gewerk het: "The men are provided with a large reading room and library, and even with a church in which services are conducted by the Bishop of Pretoria."²³⁴ Die redakteur van *De Volksstem* was een van diegene wat "gisteren namiddag [waren] op uitnooiding van den heer S. Marks talryke personen tegenwoordig...om de werking der nieuw opgerichte Fabriek voor duursame Vruchten in oogenschouw

²²⁸ M. P. Grossman, A study of the trends and tendencies in Hebrew and Yiddish writings in South Africa since their beginnings in the early nineties of the last century to 1930. Ph. D. Thesis, University of the Witwatersrand, Johannesburg, 1973, 1896, pp. 68-69.

²²⁹ TAB Staatsekretaris van die ZAR (SS) O 558 R 3613/81, Re: Brief van Nellmapius aan die owerheid, 1881.

²³⁰ *The Star*, 27 September 1889.

²³¹ *Land en Volk*, 22 Augustus 1895.

²³² *De Volksstem*, 31 Desember 1886.

²³³ *The Diggers' News*, 20 May 1889.

²³⁴ *The Star*, 4 October 1890.

te nemen.²³⁵ Die besoekers kon smaaklike "vijgen en tomaten jam" proe wat van vrugte vervaardig is wat die Boere van die ZAR gelewer het.²³⁶ 'n Jaar later is die opening van die glasfabriek op 'n feestelike wyse deur die Staatspresident ingewy en het die bestuurder van die Hatherley Hotel vir die spysenering gesorg.²³⁷

Marks se firmas het ook uitgebreide steenkoolbelange in die Oos-Transvaal en aan die Vaalrivier gehad. Om steenkool na die stedelike gebiede te vervoer, het Marks vir die plaasboere werk geskep deur hulle aan te moedig om met ossewaens steenkool van die myne na die afsetgebiede te vervoer. Aan die Vaalrivier het sy firma stene, pype en erdeware vervaardig wat die bounywerheid vir konstruksiedoeleindes gebruik het.²³⁸ Die pers het veral op die overte bedrywighede van die vroeë nyweraars soos Marks, wat 'n wyse verskeidenheid ondernemings gehad het, gefokus. Mendelsohn wys tereg daarop dat Marks se ondernemings nie altyd voor die wind verloop het nie en dat droogtes en ander klimaatsomstandighede ook sy tol ge-eis het. Enersyds was Marks se produkte altyd in kompetisie met die gehalte en prys van die buitelandse produktes wat vrylik in die ZAR beskikbaar was.²³⁹ Andersyds was Marks meesal afhanklik van die goedkeuring van sy vennote vir die beplanning en uitvoering van sy beoogde projekte en vir die verkryging van buitelandse kapitaal.²⁴⁰ Daarbenewens was hy afhanklik van ongeskoolde arbeid en moes hy opgeleide vakmanne van die buiteland invoer om sy ondernemings op die been te bring en te bestuur.²⁴¹

Aan 'n firma, *Zuid-Afrikaansche Maatschappij van Ontploffbare Stoffen (Beperkt)*, is 'n konsessie om dinamiet te vervaardig, toegestaan.²⁴² Die konsessie wat aanvanklik aan Nellmapius toegeken is, is later deur Lippert, oorgeneem.²⁴³ In

²³⁵ *De Volksstem*, 6 Februarie 1895.

²³⁶ *The Star*, 30 January 1895 het dit 'n "promising enterprise" genoem.

²³⁷ *The Standard and Diggers' News*, 30 November 1896.

²³⁸ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of the Transvaal"*, 1991, pp. 101-105; 80-83.

²³⁹ *Ibid.*, pp. 74-77.

²⁴⁰ *Ibid.*, pp. 38, 79-80.

²⁴¹ *Ibid.*, p. 77.

²⁴² *De Volksstem*, 10 Julie 1888, het sy kommer uitgespreek oor die konsessie wat eintlik 'n monopolie is wat aan Lippert uitgegee is.

²⁴³ *Ibid.*, 31 Desember 1887; TAB SS 00 1649/ R6571/87 Re: Overnemen van Kruitfabriek, 1887.

Februarie 1891 het hierdie ploffstofffabriek te Baviaanspoort sy produkte vir bemarking beskikbaar gestel.²⁴⁴ In Oktober 1893 het die produksie sò uitgebrei dat die maatskappy, 'n groot verskeidenheid produkte kon bemark.²⁴⁵ Maar "the factory was only a blind behind which the already manufactured article, imported from the French Nobel Company, was re-packed and given the appearance of having been manufactured locally."²⁴⁶ Volgens Rose, en talle koerantberigte was, hierdie dinamietkonsessie "by far the most objectionable of the many concessions granted in the Transvaal."²⁴⁷ In 1892 is Lippert se konsessie gekanselleer en het die owerheid die konsessie self behou, en vir Lippert as verkoopsagent aangestel.²⁴⁸ *Land en Volk* was hieroor baie krities ingestel: "De dinamiet-kwestie houdt nog bij voortduren vele gemoedere in beweging,"²⁴⁹ sodat dit een van die Uitlanders se grootste grieve teen die owerheid geword het.²⁵⁰ Nog 'n omstrede konsessie was dié wat aan 'n Nederlandse maatskappy (ZASM) toegesê is vir die bou en die bestuur van 'n spoorlyn na die Portugese gebied. Tydens die bou van hierdie lyn het die Jood E. Cohen, die Baron van Matalha - die Portugese Konsul-Generaal in die ZAR - die pers op hoogte gehou met die vordering wat in die Portugese gebied met die bou van die spoorlyn gemaak is.²⁵¹ Hierdie twee konsessies sou volgens die Staatspresident, die ZAR se ekonomiese hoeksteen wees.²⁵²

Toe 'n "Cement-Concessie" ook aan Lippert toegeken is, het dit "heelwat pennen in beweging gebracht...Op sichself genomen is het echter heilig in vergelyking

²⁴⁴ *De Volksstem*, 2 Februarie 1891.

²⁴⁵ *The Standard and Diggers' News*, 10 October 1893.

²⁴⁶ H. Kaye, *The tycoon and the president: The life and times of Alios Hugo Nellmapius*, 1847-1893, 1978, pp. 60-61; *De Volksstem*, 31 Desember 1887. E. B. Rose, *The truth about the Transvaal*, 1902, pp. 68- 69; J. R. Shorten, *The Johannesburg Saga*, 1970, pp. 181-183, gee die volle besonderhede oor hierdie konsessie weer.

²⁴⁷ E. B. Rose, *The truth about the Transvaal*, 1902, pp. 58-75, bespreek hierdie konsessie en die implikasies wat dit vir die nywerheid ingehou het volledig. Die talle koerantberigte bevestig Rose se stelling dat hierdie konsessie baie kritiek uitgelok het; J. S. Marais, *The Fall of Kruger's Republic*, 1987, pp. 23-45.

²⁴⁸ J. R. Shorten, *The Johannesburg Saga*, 1970, p. 183.

²⁴⁹ *De Volksstem*, 18 Oktober 1893.

²⁵⁰ *Land en Volk*, 21 Julie 1892; *The Standard and Diggers' News*, 24 February 1892; *The Star*, 30 July 1892.

²⁵¹ *De Volksstem*, 28 Junie, 29 Julie 1886.

²⁵² J. S. Marais, *The fall of Kruger's Republic*, 1961, p. 32. Kyk ook na pp. 23-45 vir Marais se bespreking van die konsessie beleid.

met...het contract over het vervaardiging van dynamiet en andere ontplofbare stoffen.²⁵³ *Land en Volk* het hierna as "De Concessie Vloek" verwys en die owerhede gewaarsku: "De Joodsche vrienden van de Zuid Afrikaansche Republiek aan wie de heer Kruger zoo graag concessies geeft, zijn vrienden net zoo lang als zij geld uit hunnen kunnen maken."²⁵⁴ Lippert het ook 'n konsessie van die owerhede verkry om die vier forte op die heuwels in Pretoria te bou.²⁵⁵

'n Joodse onderneming van 'n ander aard was dié van A. H. Jacobs wat in 1891 'n dubbelverdieping sinkgebou in Johannesburg opgerig is en waarop die naam "Jacob's Coffee" in groot letters gepryk het. In hierdie sinkgebou is rou koffiebone in sekondêre produkte omskep en verpak sodat die fabriek die bynaam "coffee-land, holy of holies" verkry het en die eienaar as "Coffee Jacobs" bekend gestaan het. Jacobs het later ook tee onder die handelsnaam *Pattabella* verpak en bemark.²⁵⁶ In 1891 het Jacobs twintig pond aangebied om inligting te verkry oor wie verantwoordelik was dat sy handelsmerk, "Try Jacob's Coffee", sonder sy toestemming gebruik is.²⁵⁷ Die nuwejaar in 1897 het 'n omwenteling ingelui toe die Jood J. P. Hess in Pretoria die eerste "horseless carriage", 'n Benz Velo motor, aan die Staatspresident en die gemeenskap te Bereapark vertoon het. Die President het hom met 'n spesiale medalje vereer en 'n posseël is ook uitgereik om dié gebeurtenis te vier.²⁵⁸ "Coffee Jacobs" het hierdie motor vir persoonlike gebruik en waarskynlik ook vir advertensiewaarde aangekoop.²⁵⁹

Jode het tradisioneel 'n "schmeck tabak", 'n voorliefde vir tabak getoon,²⁶⁰ sodat *B. Aaron and L. Steinweiss* se *The Cigar and Tobacco Manufacturing Company* in 1892 opgerig is en deur president Kruger op 'n feestelike wyse geopen is.²⁶¹ In hierdie fabriek was 32 geskoolde arbeiders onder die toesig van 'n mnr. Ardeinstein in diens om die sigare te rol. Daarbenewens het die firma ook

²⁵³ *De Volksstem*, 9 Augustus 1888.

²⁵⁴ *Land en Volk*, 3 November 1892.

²⁵⁵ J. C. Smuts, *Jan Christiaan Smuts*, 1952, p. 60.

²⁵⁶ *The Standard and Diggers' News*, 4 July 1891, toon ook 'n afbeelding van hierdie instelling; 28 August 1896.

²⁵⁷ *Ibid.*, 19 June 1891.

²⁵⁸ J. Katz (ed.), *The story of the Pretoria Jewish Community*, 1987, p. 20.

²⁵⁹ *The Star*, 12 January, 1897.

²⁶⁰ L. I. Rabinowitz, Tobacco in Jewish tradition. In *Jewish Affairs*, January 1977, pp. 23-24.

²⁶¹ J. R. Shorten, *The Johannesburg Saga*, 1970, p. 179.

sigarette en snuif vervaardig en takkantore buite Johannesburg geopen wat hulle handelsreisigers goed besig gehou het.²⁶²

Die goudmynbedryf in die ZAR, wat vroeër in die Oos-Transvaal ontwikkel het, het heelwat probleme opgelewer aangesien die goudopbrengs in die meeste myne minimaal was. President Kruger het in 1886 op aandrang van die delwers in Barberton, die goudvelde besoek om hulle probleme tydens 'n vergadering van die delwerskomitee, met die Jood H. Graumann as segsman, aan te hoor. Die goudwet wat in 1885 ingestel is, is punt vir punt bespreek. Hoewel die President belowe het om aandag aan die klagtes te gee en die goudwet te hersien, was hy nie bereid om belastings te verlaag nie.²⁶³ Hierdie besoek het hom 'n voorsmaak gegee van wat hy aan die Witwatersrand te wagte sou wees.²⁶⁴ Rose het beweer dat die hersiene Goudwet:

[Was] the most lenient towards claimholders of the Gold laws of the world...the Transvaal is absolutely the only country where the gold-bearing claims may be held for an indefinite period without a certain amount of work being put into them.²⁶⁵

Marks, wat ook mynbelainge in die Oos-Transvaal se goudvelde gehad het, het 'n aanbod van die *Gentile* F. Struben oorweeg om grond aan die Witwatersrand, wat gouddraend sou wees, te koop. Maar omdat Marks gewoonlik eers sy vennote moes raadpleeg voordat hy belangrike besluite kon neem, moes hy hierdie opsie teen sy sin laat vaar, aangesien sy vennote hom uitgelag en as 'n "madman" bestempel het.²⁶⁶ Daarom was S. Hammerschlag, I. Sonnenberg, M. Nausbaum, A. Kauffmann, S. Jacobs en L. Schultis van die eerste Jode wat teen 1886, hulle heil by die delwerye aan die Witwatersrand beproef het.²⁶⁷

Twee ander Joodse ondernemers van Pretoria, S. Coleman en 'n dame, Fanny Rosenstein, het die situasie in 1886 in die goudvelde sò in 'n advertensie beskryf: "De tijden zijn veranderd! Drie jaren geleden wisten slechts weinig menschen

²⁶² *The Standard and Diggers' News*, 22 July 1891 16 September 1892; *The Star*, 1 November 1890.

²⁶³ *De Volksstem*, 22 Maart 1886.

²⁶⁴ E. B. Rose, *The truth about the Transvaal*, 1902, p. 44.

²⁶⁵ *Ibid.*, p. 46.

²⁶⁶ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of the Transvaal"*, 1991, p. 38.

²⁶⁷ E. L. and J. Gray, *A history of the Witwatersrand Goldfields*, 1940, pp. 17, 142.

iets van die Transvaal...Doch nu stroomt iederen...naar haar.²⁶⁸ Hiermee het hulle die geleentheid benut om "goederen van goede kwaliteit...direct van Europa [te] importeren" om die behoeftes van die pioniers by die goudvelde te bevredig.²⁶⁹ In 'n groot volbladadvertensie het Lithauer "De Winkelhuizen van Coleman en Rosenstein" in Pretoria maar wat ook na Johannesburg wou verhuis, se veiling bekend gestel.²⁷⁰ As Coleman and Co het hulle die goudmynbedryf aangedurf en is deur Hollard met hulle kontrakte bygestaan.²⁷¹

Hierna sou talle mynmaatskappye vanaf die Oos-Transvaalse goudvelde na die Witwatersrand uitwyk. Een so 'n firma was die *French Bob Gold Mining Co.*, waarvan Beit die voorsitter was en S. Neuman, C. Moses en Graumann asook 'n Gentile H. Eckstein as vennote gehad het.²⁷² Hierdie firma se mynbedrywighede was nie winsgewend nie sodat hulle besluit het om Taylor se raad te volg, en hulle mynbelange te verkoop.²⁷³ Nadat Beit in 1886 'n ander Gentile J. B. Robinson, finansiël ondersteun het, het die Robinsonsindikaat, met Beit as een van die aandeelhouers aan die Witwatersrand, tot stand gekom.²⁷⁴ Beit was ook tydens sy verblyf in Kimberley in vennootskap met 'n Joodse diamanthandelaar in Parys, J. Porges, en 'n Gentile, J. C. Wernher, 'n Duitser wat sy kantoor in Londen gehad het. Hoewel Beit self vermoënd was, het sy buitelandse kontakte met die Beits in Hamburg en die Rothschilds in Europa, hom in staat gestel om proaktief op te tree en outonome besluite te neem.²⁷⁵ Met Robinson en 'n Jood M. Marcus in vennootskap, het Beit vir Eckstein as bestuurder aangestel om namens hom, sy belangte behartig. Met verloop van tyd het Robinson en Marcus besluit om hulle aandeel aan dié firma te verkoop. Nòg Beit, nòg Wernher of Porges was begerig om hulle name aan die nuwe firma te verleen. Derhalwe is die firma *H. Eckstein and Co*, genoem, wat in die volksmond as *Corner House*, bekend sou staan.²⁷⁶ Nadat Porges in 1889 uitgetree het, het Beit

²⁶⁸ *De Volksstem*, 2 Februarie, 1888.

²⁶⁹ *Ibid.*, 2 Februarie, 16 Augustus 1888.

²⁷⁰ *Ibid.*, 7 Augustus 1890.

²⁷¹ E. L. and J. Gray, *A history of the Witwatersrand Goldfields*, 1940, pp. 139-142.

²⁷² *De Volksstem*, 28 September 1886.

²⁷³ J. B. Taylor, *A pioneer looks back*, 1939, pp. 98-99.

²⁷⁴ *Ibid.*, 1939, p. 73.

²⁷⁵ A. P. Cartwright, *The Corner House: The early history of Johannesburg*, 1965, pp. 9-12.

²⁷⁶ J. R. Shorten, *The Johannesburg Saga*, 1970, pp. 114.

en sy Londense vennoot, as die firma *Wernher, Beit & Co*, bekend gestaan en die beleid van *Corner House* bepaal.²⁷⁷ Beit wat ook nog direkteur van Rhodes se *Chartered Company*²⁷⁸ was, het sy verpligtinge nadat Eckstein oorlede is, op die skouers van Phillips geplaas en onder andere vir M. Michaelis, O. Beit asook vir Taylor, as vennote in die firma ingeneem.²⁷⁹ Ander maatskappye, soos die *Potchefstroom Exploration Gold Mining and Estate Company*, het benewens *Gentiles* ook Joodse ondernemers soos P. Dreyfus, A. Dunkelsbeuler, H. Mosenthal, Lippert en Hanau by hulle maatskappy ingesluit.²⁸⁰ Hierdie sindikaatvorming tussen Jode en *Gentiles* het beteken dat: "A man was judged by his ability rather than by his nationality, religion, birth or education."²⁸¹ Maatskappye het hulle direkteure en werknemers volgens die eise van die nywerheid gewissel om by veranderende omstandighede aan te pas. Ander *Randlords*, of kapitaliste²⁸² sou spoedig volg: "The Witwatersrand gold rush was dominated by not a crowd of men who had wished to make their fortunes, but by a few who had already made them: The Rand imported its capitalists ready-made from Kimberley."²⁸³ Onder hierdie kapitaliste was *Gentiles* asook Jode soos H. Hinrichson, L. Breitmeyer, B. Oppenheimer en L. J. Reyersbach.²⁸⁴ Goudmynontwikkeling het heelwat kapitaal vereis sodat daar 'n behoefte aan 'n Beurs ontstaan het waarop maatskappye genoteer kon word. Die eerste aandeleteaksies is in 'n tent in *Ferreira's Camp* uitgevoer. Maar dit was eers in 1887 dat 'n groep, waaronder Hanau, H. Bettelheim, die Turkse konsul van Joodse afkoms, en Taylor ook verteenwoordig was, dat die *Johannesburg Stock*

²⁷⁷ *The Standard and Diggers' News*, 23 September 1893, haal aan: "Mr Alfred Beit stated on oath that Mr H. Eckstein at Johannesburg was his agent...that business was his...Eckstein was only managing".

²⁷⁸ A. P. Cartwright, *The Corner House: The early history of Johannesburg*, 1965, p. 107.

²⁷⁹ J. B. Taylor, *A pioneer looks back*, 1939, pp. 106-110; L. Phillips, *Some reminiscences*, 1924, p. 89.

²⁸⁰ *The Diggers' News*, 29 July 1889.

²⁸¹ M. Robertson, Investing in the Witwatersrand: Jewish stockbrokers and property developers. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers, Johannesburg Jewry, 1887-1915*, 1991, pp. 35-48.

²⁸² P. H. Emden, *Randlords*, 1935; G. Wheatcroft, *The Randlords: The men who made South Africa*, 1993, gebruik die begrip *Randlords* as wisselterm vir kapitaliste aan die Rand.

²⁸³ G. Wheatcroft, *The Randlords: The men who made South Africa*, 1993, p. 88.

²⁸⁴ A. P. Cartwright, *The Corner House: The early history of Johannesburg*, 1965, p. 20.

Exchange (JSE) tot stand gekom het. Joodse ondernemers soos A. R. Goldring, A. Levy, D. Ziman, Solomon, Graumann, Sonnenberg, Lippert en Kisch was van die 122 stigterslede van die JSE.²⁸⁵

Barnato het in 1887 'n besoek aan die Witwatersrand gebring, maar was nie oortuig dat die goudvelde lewensvatbaar sou wees nie. Teen 1888 het die goudvelde 'n golf van voorspoed beleef ("boom") sodat Barnato se belangstelling sò opgevlam het dat hy spontaan namens sy maatskappy *Barnato Brothers*, in die goudvelde belê het. Barnato se een biograaf, H. Raymond, verduidelik: "He purchased ground in every direction at what were thought high prices at the time...It is said that in two months he put over two millions of money into lands and gold properties."²⁸⁶ Die Albu-broers was versigtiger en het anders as Barnato besluit om 'n bestaande goudmyn in 1889 oor te neem en verder te ontwikkel.²⁸⁷

Die gewone delwer, die "small man", het min hoop gehad om op die langtermyn sukses aan die Witwatersrand te behaal. Die goudformasie was van so 'n aard "you could not crush the basket with pick and shovel. Nor could you pan the gold. The old alluvial diggers who, in their hundreds, had marched to the Witwatersrand, with joyful hearts...took one look and knew they were beaten."²⁸⁸ Hiermee was ondernemers soos Beit en Phillips dit eens sodat Jode en *Gentiles*, saamgespan en kapitaalkragtige maatskappye gevorm het wat goud ook diep uit die aarde ("deep levels") kon ontgin.²⁸⁹ Daar is vanweë die formasie waarin goud in diepliggende riwwe voorgekom het, aanvanklik min goud geproduseer veral omdat die duur toerusting wat benodig en bestel was, na die goudvelde per ossewa vervoer moes word.

²⁸⁵ M. Robertson, *Investing in the Witwatersrand: Jewish stockbrokers and property developers*. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers, Johannesburg Jewry, 1887-1915*, 1991, pp. 35-48. Hierdie oueur gee 'n omvattende oorsig oor die ontwikkeling van die JSE.

²⁸⁶ H. Raymond, *B. I. Barnato: A memoir*, 1897, p. 128.

²⁸⁷ G. Wheatcroft, *The Randlords: The men who made South Africa*, 1993, pp. 271-278.

²⁸⁸ A. P. Cartwright, *The Corner House: The early history of Johannesburg*, 1965, p. 6.

²⁸⁹ G. Wheatcroft, *The Randlords*, 1985, p. 122.